

myntstudier

Nr 2008:3 - november

Mynttidskriften på Internet

www.archaeology.su.se/numismatiska

Vår nya
webadress

Bjarne Ahlström 70 år

Sonny Serrestam

Bjarne Ahlström – ett aktat och respekterat namn bland samlare och handlare i och utanför Sverige fyller 70 år det historiska datumet 30 nov. Efter en över 40-årig verksamhet som framgångsrik mynthanlare med 71 auktioner och ett 50-tal lagerlistor drog Bjarne sig tillbaka som pensionär 2006.

Yrkesvalet var inte självklart från början då det tidigt fanns en tanke på att göra diplomatisk karriär. Men omständigheterna gjorde att Bjarne i början av 1960-talet tog över broderns mynthanhandel. Valet som givit mycket lärdom genom åren har han inte ångrat. Många nöjda kunder har han inspirerat och hjälpt. En av dessa var prof. Carl-Otto Segerdahl som Bjarne på sitt målande sätt gärna berättar om. Han blev något av en favoritkund. "Nej men så intressant herr Ahlström" var en återkommande kommentar från Segerdahl när något fint objekt presenterades för honom.

Den mest betydelsefulla kontakten trots allt är den med fru Wera Ekström. Efter maken Gunnars bortgång 1969 och på hans tidigare inrådan togs kontakt med Ahlströms mynthanhandel angående samlingen. En fin vänskap utvecklades redan från början och en första besiktning av samlingen gjordes i den vackra villan Strandbacken 1 i Bromma. En slumpvis vald myntbricka i kassaskåpet drogs ut och där låg bl.a. Kristinas Salariksdaler 1633 i kvalitet 0. Det var en upplevelse utöver det vanliga har Bjarne berättat.

Den fråga som han ganska snart fick av fru Ekström var "vad skall vi göra med samlingen Bjarne?" Som sagt vi vet vad det blev, en stiftelse för numismatisk forskning i Gunnar Ekströms namn. Idén var Bjarnes

Redaktionellt

Myntstudier utges av Numismatiska Forskningsgruppen (Gunnar Ekströms professor i numismatik och penninghistoria) vid Stockholms Universitet. Ansvarig utgivare är Kenneth Jonsson. Artiklarna kommer enbart att behandla mynt och därmed relaterad information, d.v.s. inte medaljer, sedlar och polletter.

Distribution sker endast i detta elektroniska format (PDF), som alla intresserade själva kan skriva ut på papper. För att skriva ut den laddar man ner filen till sin egen dator. För utskrift krävs Adobe Reader som går att ladda ner gratis från Adobes hemsida: www.adobe.com

Skriv lämpligen ut uppslag som börjar med udda sidor först och vänd därefter sidorna och skriv ut jämna sidor. Efter vikning har man tidskriften i A5-format. Bilderna blir bäst om man använder en laserskrivare med 1200 punkters upplösning per tum. Äldre nummer kan hämtas från hemsidan (se ovan).

Antalet nr per år varierar. När insända manuskript fyller ut ett nytt nr läggs det ut på hemsidan.

Artiklar kan skickas med e-post till: kenneth.jonsson@ark.su.se eller på diskett till Kenneth Jonsson, Numismatiska Forskningsgruppen, Stockholms Universitet, 106 91 Stockholm. Bilder kan skickas i elektroniskt format (TIFF eller JPEG) eller per post som vi skannar in.

Fig. 1. Bjarne Ahlström 2008.

och den fantastiska samlingen såldes under åren 1975-1987 och kom på så sätt nya generationer samlare till glädje.

Stiftelsen som förvaltas av SEB banken är idag värd mångmiljonbelopp. I den styrelse som bildades är Bjarne ledamot på livstid enligt donationsbrevet och Wera Ekströms önskan. Dess främsta uppgift är att främja undervisning och forskning inom numismatiken.

Tack vare stiftelsen kunde en separat professur i numismatik och penninghistoria inrättas vid Stockholms universitet. Vidare förses Kungl. Myntkabinetet med medel för inköp av föremål som anses behövliga för deras samlingar.

En liten men vacker samling av plåtmynt och svenska medaljer undantogs försäljningen för stiftelsen. Dessa fick Tord Ekström, son till Gunnar från hans första äktenskap, som ett minne av sin far.

Ahlströms myntauktioner två gånger per år var numismatiska höjdpunkter som samlare med spänning såg fram mot. Alltid var det

något man var road av. Lärorikt inte minst var det att gå på visningarna och titta på all den numismatica som skulle säljas. Listan kan göras lång på alla de större samlingar förutom Ekströms som försålts genom åren: Gustav W. Andersson, Göteborg; René Jessen, Stockholm; Holger Hede, Köpenhamn; Per-Otto Nordin, Paris; Henrik Pripp, Göteborg; Carl-Otto Segerdahl, Stockholm; Otto Smith, Karlshamn.

Av speciella rariteter som sålts i stort antal kan nämnas 11 olika 8 dalrar plåtmynt, 83 auktionsförsäljningar av hela och halva Smålandsdukater, 6 olika Avestakopeker 1778. Firman har vidare via Numismatiska Bokförlaget producerat många nyttiga böcker i ämnet myntkunskap som fortfarande citeras av såväl samlare som fackfolk och har Bjarne som författare, medförfattare eller sakkunnig: Sveriges mynt 1976, Sveriges besittningsmynt 1967, 1980, Norges mynter 1976, 1991, sedelkataloger 1978, 1984 m.m.

Som pensionär bland blommor och grönt tillbringar Bjarne det mesta av den ljusa årstiden på sitt kära sommarställe Siggenäs utanför Nyköping.

När jag riktigt lärde känna Bjarne i början av 1990-talet fick jag också förmånen att besöka Siggenäs, då badande i grönska och lupinblomning i många färger. Besöken har sedan dess blivit många. Där tillhör bastubad och gösfiske det dagliga brödet. Som extra tillbehör bjuds det på fantastiska historier som Bjarne upplevt i yrket, de flesta positiva. Hur många minns den dramatiska rubriken i Kvällsposten den 4/2 1972? ”Han gör femton miljoner på sin guldkupp – om den lyckas”! Bakgrunden var de 90,5 kg guld som Bjarne lämnat till Myntverket dagarna före nyår 1972. Han begärde med stöd av 1873 års ”glömda” lag om rikets mynt att få sitt inlämnade guld myntat till 20 och 10 kronor. Enligt § 9 i lagen hade vem som helst rätt att lämna in guld för myntprägling. Myntdir. Benkt Ulvöfot blev villrådig och vände sig till regeringen ”för instruktioner” i denna juridiskt

Fig. 2. Bjarne Ahlströms exlibris.

intressanta fråga. Trots att Bjarne hade rätten på sin sida och 1873 års lag slutade gälla först vid årsskiftet 1971-72 blev det avslag av finansdepartementet med följande motivering: ”Enär skyldighet ej föreligger för Sveriges riksbank att inlösa sedlar med guldmynt samt anledning därför saknas att prägla sådana mynt, lämnar Kungl. Maj:t Mynt- och Justeringsverkets framställan utan åtgärd” undertecknat Gunnar Sträng, finansminister. Beslutet överklagades och prövades i konstitutionsutskottet utan framgång.

Nedtecknat av vännen Sonny Serrestam i Växjö, som tar tillfället i akt och utbringar ett fyrfaldigt hurra.

2005 års skatt från regalskeppet Kronan

Sara Gainsford och Kenneth Jonsson

Inledning

Under skånska kriget 1675-1679 ägde strider rum såväl till lands som till sjöss. Ett sjöslag stod utanför Ölands kust 6 juni 1676 mellan den svenska flottan och den

kombinerade danska och nederländska flottan. I en inledande fas kantrade det svenska amiralsskeppet Kronan i samband med att det vände och en brinnande lunta antände krut som fullbordade katastrofen när fartyget flög i luften (Grandin 1985, 138-139).

Utgrävningarna av regalskeppet Kronan som förläste utanför Ölands sydvästra kust har varje år som utgrävningar pågått bjudit på nya spännande och fantasieggande fynd. Vraket Kronan är en villkorlös deposition som ligger inbäddad i glacialleran på drygt 27 meters djup (Einarsson 1981-). Detta innebär att man i fyndmaterialet från Kronan hittar och kan studera allt från små högst personliga kritpipsstumpar med bitmärken till statustyngda maktsymboler som bronskanoner, exklusiva textilier och intrikata fickur värda en mindre förmögenhet (muntligt Jahrehorn).

Som man tidigare har kunnat läsa i en artikel i *Myntstudier* 2005:3 (Einarsson 2005) har man fram till och med 2005 års undersökningar av Kronan påträffat två större guldmynskatter, 1982 (Golabiewski Lannby 1986) och 2000, och två silvermynskatter, 1989 (Golabiewski Lannby 1998) och 2005 (fig. 1). Sommaren 2006 bärgades ytterligare en stor silvermynskatt (fig. 2) som vägde 31.727 gram, torrsvikt före konservering, vilket viktmässigt gör det till Sveriges största marina silverskatt.

Fig. 1. 2005 års silverskatt samt ca 700 mässingsknappar, tillfällig utställning under Kronandagen.

Bevaringsförutsättningar på Kronans vrakplats

Fyndmaterialet från Kronan är omfattande, varje år bärgas hundratals fynd. Variationer i fyndmängd och fyndsammansättning från år till år beror dels på antal utförda dykningar och dels på vilken kontext som är föremål för årets undersökningar. Som tidigare nämnts är materialet mycket varierande till sin karaktär, trä är dock den dominerande materialkategorin.

Generellt kan man säga att bevaringsförhållandena vid vrakplatsen är närmast idealiska för de fynd och de konstruktioner som ligger inbäddade i glacialleran. Särskilt träföremål kan i vått tillstånd se närmast nybearbetade ut (muntligt Jahrehorn). Den materialkategori som i stort sett uteslutande saknas är föremål och konstruktionselement av järn, endast korrosionskrustor vittnar om dess form och funktion. Bland de övriga metallerna bevaras guld bäst, men även kopparlegeringar bevaras relativt väl och saknar generellt kraftiga korrosionsprodukter. Detta är ett resultat av att ett antal av koppars korrosionssammansättningar är lösliga i vatten och därför inte bygger på och skapar tjocka krustor som bakar in föremålet (North & MacLeod 1987; Cronyn 1990). Kopparlegeringar kan dock ha tappat mycket av sin originalyta och vara kraftigt eroderade och nedbrutna då de i dessa fall helt eller delvis

saknar det ytskydd som ett korrosionsskikt kan innebära. För att förtydliga detta resonemang kan man enkelt uttryckt säga att snäll korrosion byggs upp långsamt, så kallad patina, och skyddar föremålet medan aktiv och snabb korrosion som den som exempelvis järn utsätts för i fuktiga miljöer bryter ner föremålet. Kopparmynt som påträffas i Kronans fyndmaterial är följaktligen relativt stabila, men kan ha svårtydd prägling då originalytorna är mer eller mindre förlorade.

Föremål av silver är också frekvent förekommande i fyndmaterialet. Trots sin nobla karaktär som ädelmetall är silver hårt ansatt i marina miljöer med högt inslag av klorider och sulfider. Silversulfider och silverklorider, som är de vanligast förekommande korrosionsprodukterna hos silver från ovanstående miljö, är inte vattenlösliga utan bygger på allt från tunna skyddande korrosionsskikt till tjocka svulstiga krustor (North & MacLeod 1987; Cronyn 1990). Tjocka cementartade krustor gör materialet svårt att tolka, i bästa fall kan man med hjälp av formen avgöra om det är ett mynt, en knapp eller en boett som ligger inbakad i krustan och man kan exempelvis genom röntgen få fram konstruktionsdetaljer och/eller ornamentik. I dessa svårt korroderade föremål saknar föremålet ofta en stabil metallisk kärna varför en fortsatt konservering och jakt på informationsbärande ytor kan vara fruktlös.

Fig. 2. 2006 års silverskatt före konservering.

Konservering av silvermynt

Som med all konservering måste metoden styras av det aktuella föremålets specifika förutsättningar. En bra tumregel är att göra det minsta möjliga, men också det bästa möjliga för att bevara föremålet och för att tillgängliggöra den information som föremålet besitter (Jdrzejewska 1980). Initialt bör man alltid utföra en besiktning av varje föremål och sedan övergå till en torr mekanisk rengöring om föremålet är torrt. Allt arbete sker under mikroskop. Om inte denna rengöring är nog för att få fram originalytor samt att avlägsna

Fig. 3. Korgkistan inför öppnandet. Foto M. Jahrehorn, Kalmar läns museum.

de föroreningar som sitter på och i föremålet och kan orsaka nya korrosionsutbrott kan man övergå till en våt behandling. Där kan exempelvis svaga kemiska lösningar användas för att luckra upp korrosion som sedan kan avlägsnas manuellt.

Ett alternativ som med fördel används på marinarkeologiska silvermynt, med ovan beskrivna hårda krustor och/eller med högt inslag av korrosiva salter, är att reducera metallen och på så vis få fram informationsbärande ytor samt laka ur föroreningar. Reduktion är motsatsen till oxidation, korrosion, och innebär att metallen återgår till en renare form. Detta förlopp leder i sin tur till att partiklar och andra föroreningar såsom

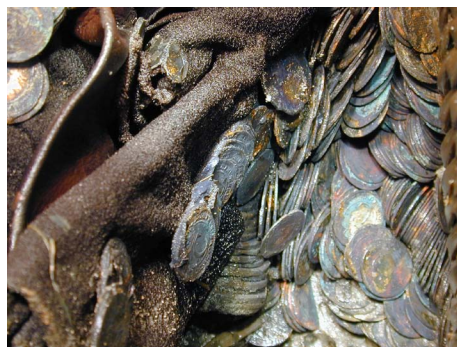

Fig. 4. Utgrävning av kistan, de första mynten exponerade, vissa staplar kan identifieras här. Foto M. Jahrehorn, Kalmar läns museum.

klorider och sulfider släpper från myntet då bandet till silverjonerna bryts. Dels lakas de ut i elektrolyten och dels kan de avlägsnas mekaniskt med mjuka borstar och avjoniserat vatten. All kemisk behandling av föremålen avslutas med noggrann urlakning följt av dehydrering och vid behov en avslutande behandling av den torra ytan (North & MacLeod 1987; Cronyn 1990; Hamilton 2006).

Konsveringen av 2005 års silverskatt

Sommaren 2006 påbörjades konserveringen av den drygt 25 kilo tunga silverskatt som påträffades 2005 vid utgrävningarna av regalskeppet Kronan. Utgrävning av innehållet i den flätade korgkistan och inledande dokumentation och stabilisering av mynten utfördes i konserveringsstudio på Kalmar läns museum av Max Jahrehorn (fig. 3-4). Det grundliga utförandet av dessa inledande steg i konserveringsprocessen är av stor vikt för myntens vidare bevarande och avgörande för tolkning av materialet. Den stora mängden mynt låg i botten av kistan, förskjutna mot den kortsida som tryckts ner i glacialleran. Silvermynt i valören 4 öre präglade 1675 utgjorde den stora massan uppblandat med ett hundratal talermynt. Generellt är mynten i skatten i gott skick och endast ett mindre antal mynt satt ihopsintrade i klumpar. Trots att man vid utgrävning saknade indikationer på eventuellt packmaterial kunde viss stapelstruktur identifieras. Dessa totalt 77 staplar, sekvenser med mellan 5-32 ingående mynt, isolerades och har under konserveringsprocessen hanterats och dokumenterats separat.

Alla mynt har besiktigats okulärt i mikroskop och löst sittande föroreningar och inslag av kopparkorrosion har avlägsnats (fig. 5). Inslaget av koppar i korrosionsprodukterna kan dels förklaras med att kistan även innehöll ca 700 mässingsknappar och dels med att 4 öre 1675 har en legering med huvudinslag av koppar och ca 44% silver (Tingström 1968, 78).

Fig. 5. 4-öre med något kraftigare korrosionsprodukter som släpper från ytan.

Det underlagrande skiktet sitter dikt an mot metallen och kan inte avlägsnas manuellt (fig. 6). För att komma vidare i konserveringen och ta fram präglingen valdes att behandla mynten med hjälp av elektrolys. Elektrolys har även tidigare använts av konservatorerna på Riksantikvarieämbetet vid konservering av silverföremål (Werner 1983) och silvermynt från Kronan. Behandlingen utfördes på tre mynt åt gången som sänktes ned i elektrolyten. Härefter kunde oxidationsskiktet avlägsnas med hjälp av mjuk borste och avjoniserat vatten, vid behov upprepades elektrolysen. Mynten urlakades sedan i avjoniserat vatten för att inga rester av kemikalier skulle finnas kvar i myntet och dehydrerades i etanol. Behandlingen avslutades genom att med hjälp av roterande mjuk dentaltrissa stänga till öppna porer och på så vis ge myntet ett skyddande skikt som fördröjer ny oxidation.

Resultat av konserveringen av 2005 års silverskatt

Myntskattens slutgiltiga summa är 6.282 mynt varav 6.115 ex. 4 öre 1675, och 167 talar. Den totala vikten vid författandet av denna artikel uppgår till 24.254 g där fyraöringarna representerar 20.228 g. De

Fig. 6. 4-öre i gott skick, metallglans.

Fig. 7. Stamp 2 med skador över årtal, under den vänstra kronan och i SÖLFWER, rad med 6 punkter, se markering.

aktuella fyraöringarna bör i nyskick år 1675 ha vägt 21.463,65 g vilket ger en metallförlust på ca 1.235 g (Tingström 1968, 78).

Större delen av skatten har nu konserverats och finns utställd, 416 fyraöresmynt ligger dock fortfarande okonserverade in situ i sina staplar (19 totalt) och kan fungera som referensprov för framtida forskning. Dessutom har 67 mynt med rester av textil i korrosionsprodukterna lämnats utan vidare åtgärd i väntan på jämförande analys med de övriga textilierna i kistan. Dessa referensmynt ligger idag torrt, men har genomgått urlakning i avjoniserat vatten. Tre mynt var så utkorroderade att de endast stabiliserats.

Ett intressant resultat av den noggranna genomgången av ett så stort homogent material, som de 6.115 fyraöresmynten präglade 1675 utgör, var att minst fyra olika åtsidesstamper kunde identifieras med hjälp av skador och punktmarkeringar. Dessa återkommande inslag dokumenterades och resulterade i att alla dessa mynt kategoriserades i fyra grupper. Den första gruppen innehöll de mynt som helt saknade markörer eller på

Fig. 8. Stamp 3 med en punktmarkering till höger om DF (myntmästaren Daniel Faxells initialer), se markering.

Fig.9. Stamp 4 med en punktmarkering mellan de tre kronorna (centrum för passaren när ringarna skulle markeras) samt plantsrispor i övre delen av myntet.

annat sätt var svåridentifierade, övriga tre grupper hade karaktäristika som markant skiljde dess stampar från varandra (fig. 7-9).

Denna information visade sig vara viktig inte minst vid genomgången inför konserveringen av de tidigare nämnda 77 staplarna och för hela tolkningen av myntskatten. Dokumentationen i samband med den okulära besiktningen av de 77 staplarna visade att 42 av staplarna endast innehöll mynt från stamp 2 (fig. 7). Vidare kunde man konstatera att de övriga 35 staplarna inte innehöll ett enda mynt från stamp 2. Däremot var de övriga stamparna representerade här. I förlängningen bekräftar detta arbetshypotesen att mynten var ocirkulerade och att de troligtvis anlänt packade i originalstaplarna från myntverket. Hypotesen stärks dessutom av att man vid konserveringen kunde konstatera att mynten till övervägande del uppvisade en mycket hög relief och dessutom präglingsglans.

Mynten finns att se på Kalmar läns museum där de finns utställda i en klimatreglerad monter specialdesignad för att bevara och skydda skatten.

Mynten

På Kronan har det hittills sammanlagt hittats uppskattningsvis fler än 17.000 mynt (2006 års ännu okonserverade skatt antas här omfatta ca 7.000 silvermynt). De fördelar sig på följande metaller

- guld - 323 ex.
- silver - fler än 15.600 ex.
- koppar - fler är 1.100 ex.

Av guldmynten kommer 301 ex. från två skatter. Av silvermynten kommer ca 14.500 ex. från tre skatter. Den största skatten med kopparmynt omfattar 152 ex.

De mynt som ingick i 2005 års skatt var alla av silver och därför kan det finnas anledning att först kortfattat redogöra för hur myntcirkulationen för dessa fungerade vid tiden för Kronans förlisning. Talern (i Sverige riksdaler) var en internationellt gångbar valör (varierande nationella namn beroende på var de präglades). Den hade utvecklats ur de silvermynt som vid slutet av 1400-talet började präglades för att skapa en motsvarighet i silver till guldmyntet gyllen. En mängd olika varianter präglades i olika länder och områden, men 1566 enades man i

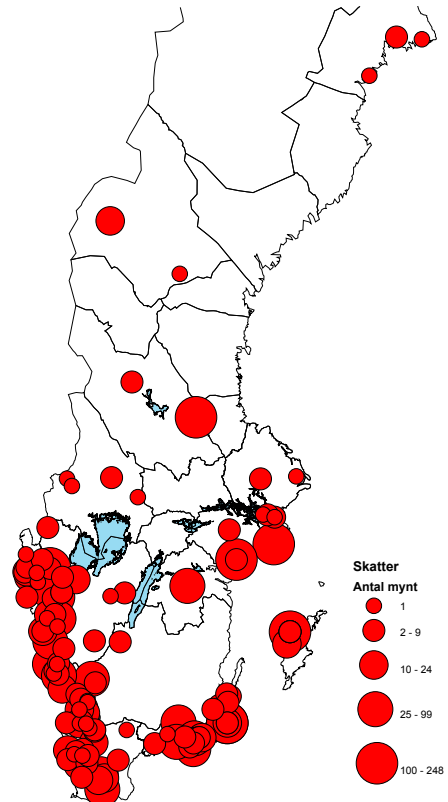

Fig. 10. Skatter med talrar i Sverige.

Tyskland om en standard för reichstalern, som blev ett riktmärke för alla följande nationella talrar. Talern blev sedan det dominerande handelsmyntet i Europa fram till 1667, då en ny taler med ett lägre värde infördes i Tyskland. Det blev därefter mindre lönsamt att prägla enligt standarden för reichstalern och internationellt hade den snart spelat ut sin roll.

I Sverige infördes talern under namn av daler 1534, men ändrade 1604 namn till riksdaler. Den var som framgång främst avsedd för en internationell marknad. Riksdalern, samt de från utlandet importerade talrarna, fick aldrig någon stor betydelse i Sverige. I svenska fynd ingår minst 2.687 mynt i valörerna 1 - 1/4 taler. Det kan jämföras med att det totala antalet mynt i svenska fynd under motsvarande tid uppgår till fler än 112.000 ex. Det motsvarar endast 2,4%, även om de naturligtvis värdemässigt utgjorde en större andel. Av talrarna är nästan hälften funna i landskap som då tillhörde Danmark resp. Norge (jfr Jonsson 2007, 208 med här uppdaterade siffror) (fig. 10).

För den inhemska myntcirkulationen präglades mynt i mark- och öresvalörer.

De mynt som hittades i kistan består av tre delar.

Skatt

A. 6.115 ex. av Karl XI, 4 öre 1675

B. 167 ex. av svenska och utländska talrar

Lösfynd

C. 1 ex. Karl XI, 1 öre 1661

Del A bestod av ett antal rullar med mynt

Fig. 11. Karl XI. Stockholm. 1 öre 1661, SM 215. Detta mynt får räknas som ett lösfynd i kistan.

och låg i nära anslutning till del B. Del C hittades lös i kistan.

Alla mynt i Kronan skulle i princip kunna betraktas som en enda skatt eftersom skeppet är en sluten kontext. Före förlisningen hade de emellertid aldrig haft en gemensam kontext och därför måste varje fynd på Kronan analyseras med ledning av en lokal fyndkontext. För mynten i kistan är det uppenbart att del C måste betraktas som ett lösfynd eftersom myntet hittades ensamt och helt skiljer sig från övriga mynt i kistan (fig. 11). Del A och B betraktas här som en skatt, men eftersom deras funktion skiljer sig åt kommer del A att redovisas först.

Mynten i skatten fördelade på ursprungsområden visas i tab. 1.

Alla 4-ören i del A är präglade samma år, 1675, och de saknar slitage och den stampundersökning som utförts visar att mynten måste ha kommit direkt från Myntverket.

Med undantag för en svensk riksdaler från Kristina är alla talrarna i del B utländska. De kommer därmed från ett stort geografiskt område från England i väster till Österrike i öster. Nederländerna står för lite mer än hälften, Tyskland för nästan en tredjedel och Österrike för en åttondel. Danmark och Norge står för en respektive tre talrar. Jämfört med

	A	B
Sverige	6.115	1
Danmark	-	1
Norge	-	3
Tyska stater	-	43
Habsburgska arvländer	-	23
Schweiz	-	1
Nederländerna	-	87
Spanska Nederländerna	-	1
England	-	1
Polen	-	6
Totalt	6.115	167

Tab. 1. Myntens fördelning på ursprungsområden i skatten.

fördelningen på länder för alla fynd i Sverige är Nederländerna överrepresenterade medan Tyskland är underepresenterat (Jonsson 2007, 210-211).

Bland mynten finns ett fåtal som inte har talerliknande namn, men som ändå räknas till talrarna. Det gäller en engelsk ½ crown (6282), patagonen från Spanska Nederländerna (6275), samt en silverdukat från Deventer (6188) och en ecu från Deventer-Kampen-Zwolle (6189) båda från Nederländerna. Av talrarna finns 152 ex. och av ½ talrarna finns 15 ex. (tab. 2). Valörmässigt fördelar de sig därmed precis som genomsnittet i svenska fynd. Däremot saknas helt 1/4 talrar, vilket inte är förvånande eftersom de, med undantag för skatten från lybska flottan utanför Visby, är mycket ovanliga i svenska fynd (Jonsson 2007, 211-212).

Kronologiskt sett täcker de hela den period från 1550-talets mitt till 1600-talets mitt, d.v.s. den period då talrarna var en viktig internationell valuta (fig. 12). Den äldsta talern är präglad 1544 och den yngsta 1670. Bara två talrar tillhör perioden efter 1659. Att talrarna kom att stanna kvar i cirkulation under så lång tid berodde på att de, i motsats till de nationella valörerna, inte drabbades av sänkt vikt och/eller halt och därför behöll de sin köpkraft. Ett antal talrar saknar årtal, men de som kan dateras är starkt koncentrerade

	1	½
Sverige	1	-
Danmark	1	-
Norge	3	-
Tyska stater	37	6
Schweiz	-	1
Habsburgska arvländer	23	-
Nederländerna	80	7
Polen	6	-
England	-	1
Totalt	152	15

Tab. 2. Talermyntens fördelning på hela och halva talrar.

till perioden 1610-1659. Svackan under 1630-1640-talen hänger främst samman med att flera områden i Nederländerna då hade en begränsad myntning.

I princip alla talrar är mer eller mindre korroderade. Som framgår av vikterna är ett antal talrar kraftigt korroderade. I några fall återstår bara en tredjedel av den ursprungliga vikten. En av dessa (6163) är så kraftigt korroderad att den inte kunnat bestämmas närmare än till troligt ursprungsland.

Kistan med myntskatten kan kopplas till riksamiralen Lorentz Creutz. (1615-1676) och frågan är vilken funktion de två delarna av skatten har fyllt på skeppet? Först kan man konstatera att de måste ha fyllt en funktion på skeppet eftersom det skulle vara synnerligen riskabelt att förvara en så stor privat förmögenhet på ett krigsfartyg under krigsförhållanden. När den svenska flottan lämnade Stockholm var fartygen provianterade, men det var nödvändigt att ha en skeppskassa ombord för oförutsedda utgifter. Det är väl känt att i krigstider kunde en befälhavare själv bli tvungen att betala vissa nödvändiga utgifter för att i efterhand få ersättning av staten. Eftersom man kunde bli tvungen att angöra utländska hamnar var det viktigt att en del av skeppskassan bestod av internationellt gångbara valörer. Denna funktion kunde fyllas av guldmynt (dukater) eller silvermynt (talrar). Del B med talrarna har därför säkerligen fyllt denna funktion. I

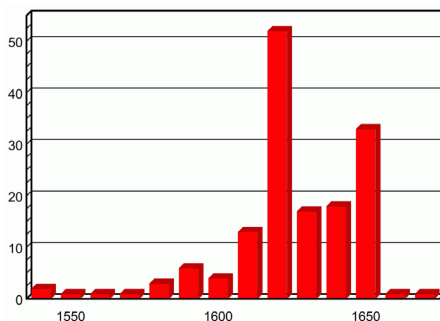

Fig. 12. Talrarnas kronologiska fördelning.

	A	B	Totalt
Riksdaler	470,4	157,5	627,9
Mark	3.057,5	1.023,8	4.081,3
Öre sm	24.460	8.190	32.650
Daler sm	764,4	255,9	1.020,3

Tab. 3. Myntskattens värde uttryckt i olika valörer.

Sverige präglades riksdalern i princip årligen fram t.o.m. Karl X Gustavs tronbestigning 1654. Därefter låg den emellertid nere och först 1676 präglades den på nytt ett enstaka år. Anledningen kan mycket väl ha varit ett behov p.g.a. att skänka kriget brutit ut. Om talarna i del B är en del av en skeppskassa som Creutz fått av staten eller som han själv ställt upp med är närmast en akademisk fråga. Det väsentliga är att den måste ha fyllt denna funktion på fartyget. Den skatt med fler än 255 guldmynt som hittades på Kronan 1983

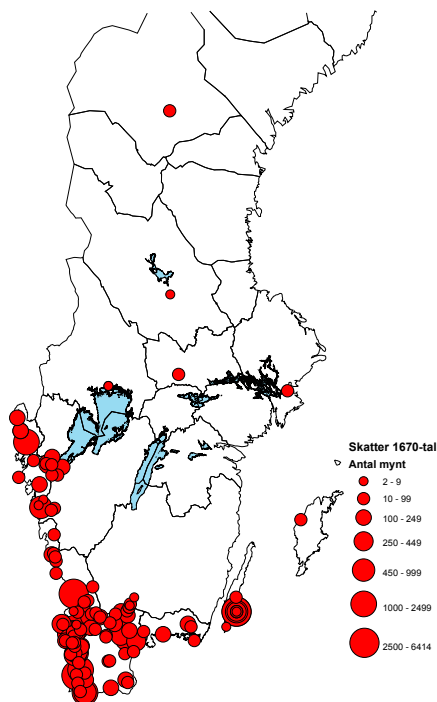

Fig. 13. Skatter med nedläggningstid på 1670-talet.

(Golabiewski Lannby 1983) måste på samma sätt betraktas som en del av skeppskassan vare sig den erlagts av staten vid avfärden eller var Creutz privata egendom.

De 4.115 4-örena måste ha kommit direkt från Myntverket, men spontant förefaller det vara mynt i en mycket opraktisk valör om de skulle ingått i en krigskassa. Summan är emellertid tre gånger så stor som talarna i del B (tab. 3). Det är uppenbart att 4-örena var en nödlösning, d.v.s. Creutz fick de mynt som fanns tillgängliga i ett svårt finansiellt läge. Det finns en parallell i ett fall där sammansättningen på arméns fältkassa samma år är känd tack vara den s.k. Loshultskuppen. I juli 1676 öveföll en grupp danska ryttare tillsammans med snapphanar den svenska fältkassan, som förvarades i Loshult. Trots försök att rädda fältkassan hamnade en stor del av den i överfallarnas händer och även bönder i såväl Skåne som Småland tog för sig så mycket de kunde. Av den utredning som gjordes flera år senare framgick att fältkassan hade transporterats på 140 vagnar och bestod av 28.800 daler sm i plåtmynt till en sammanlagd vikt av 38,8 ton (Hammarberg 1997). Det var med andra ord en synnerligen otymplig fältkassa, men även i detta fall ett resultat av att man fick ta det som fanns i form av kontanter.

De riksdalrar som präglades i Sverige under den här aktuella tiden hade en vikt mellan 28,77-29,25 g, en halt av 878/1000 och en finvikt mellan 25,27-25,70 g (Tingström 1968, 74). Nederländerna gav ut ett antal olika myntslag med valörer där ordet (rijks) daalder ingick. Med undantag för 6188-6189 har alla nederländska mynt i skatten valören rijksdaalder.

Skånska krigets 1675-1679 betydelse för myntskatterna i Skåne påtalades av Sture Bolin redan 1926. Han tog dem som utgångspunkt för en diskussion kring kopplingen mellan skatter och krig (Bolin 1926, 200-203). En sammanställning av samtliga skatter från 1670-talet i Sverige visar med all tydlighet

hur krigshändelserna medförde att ett stort antal skatter deponerades för att sedan inte tas till vara igen. Vilka områden som drabbades framgår av fig. 13, där förutom Skåne även Bohuslän och Halland har många skatter från denna tid. Övriga Sverige har mycket få skatter med undantag för skatterna på Kronan, som naturligtvis också är ett resultat av kriget.

Ett antal mynt är sällsynta eller mycket sällsynta. Bland dessa kan nämnas

Tyskland, Paderborn, ½ taler 1658

Schweiz, Sitten ½ taler 1624

Polen, taler 1650

DEL A

SVERIGE

- 1- Karl XI. Stockholm. 4 öre 1675. SM 198
6115

6116

6120

DEL B

SVERIGE

- 6116 Kristina 1632-1654. Stockholm. Riksdaler 1644. SM 16a. 28,57 g.

DANMARK

- 6117 Frederik III 1648-1670. Köpenhamn. Speciedaler 1649. Hede 50A. 11,49 g. Mycket kraftigt korroderad

NORGE

- 6118 Kristian IV 1588-1648. Christiania. Speciedaler 1628. NM 26. 8,26 g. Mycket kraftigt korroderad.
6119 - - Speciedaler 1636. NM 36. 28,24 g.
6120 Frederik III 1648-1670. Christiania. Speciedaler 1649. NM 63. 27,38 g.

TYSKA STATER

Braunschweig

- 6121 Erich II 1540-1584. Taler 1571. Dav. 9002. 28,22 g.

Braunschweig-Lüneburg

- 6122 Christian 1599-1633. Clausthal. Taler 1624. Dav. 6457. Welter 922. 26,84 g.
6123 - - Taler 1632. Dav. 6475. Welter 924. 25,70 g.
6124 Friedrich 1636-1648. Clausthal. Taler 1637 eller 1638. Dav. 64,92. Welter 1414. 17,36 g, Kraftigt korroderad
6125 Georg 1636-1641. Zellerfeld. Taler 1638. Dav. 6507. Welter 1454. 17,17 g. Kraftigt korroderad
6126 - - ½ taler 1638. Welter 1456. 13,49 g.
6127 Georg Wilhelm 1648-1705. Taler 1654. Dav. 6528. 28,45 g.

Braunschweig-Lüneburg-Harburg

- 6128 Wilhelm 1603-1642. Harburg. Taler 1623. Dav. 6405. Welter 722A. 25,79 g.

Braunschweig-Wolfenbüttel

- 6129 Heinrich Julius 1598-1613. Zellerfeld. Taler 1605. Dav. 6285. Welter 645B. 27,26 g.
6130 Friedrich Ulrich 1613-1634. Zellerfeld. Taler 1623. Dav. 6303. Welter 1057A. 28,51 g.
6131 -- Taler 1633. Dav. 6307. Welter 1057A. 27,35 g.

6136

Braunschweig-Neu-Wolfenbüttel

- 6132 August 1604-1666. Goslar. Taler 1653. Dav. 6340. Welter 819. 25,07 g.

Staden Frankfurt

- 6133 Taler 1623. Dav. 5290. 26,80 g.
6134 Taler 1623. Dav. 5290. 25,56 g.
6135 Taler 1635. Dav. 5293. 27,83 g.

Biskopsdömet Halberstadt

- 6136 Taler 1626. Dav. 5345. 27,29 g.

Staden Hamburg

- 6137 Taler 1585. Dav. 9223. 27,95 g.
6138 Taler 1623. Dav. 5365. 26,71 g.
6139 Taler 1624. Dav. 5365. 26,56 g.
6140 Taler u.å. (1620-1637). Dav. 5365. 28,06 g.
6141 ½ taler 1623. Gaedechens 564a/567a var. 11,39 g.
6142 ½ taler 1623. Gaedechens 564a/567a var. 9,05 g. Kraftigt korroderad

Hohenlohe

- 6143 Philip Ernst 1610-1629. Taler 1623. Dav. 6832. 27,24 g.

Staden Konstanz

- 6144 Taler 1625. Dav. 5177. 28,42 g.

Staden Köln

- 6145 Taler 1638. Dav. 5171. 25,95 g.

6155

Staden Lübeck
6146 ½ taler 1613. Behrens 223a. 12,83 g.

Ärkebiskopsdömet Magdeburg
6147 Taler 1638. Dav. 5496. 27,29 g.

Mansfeld
6148 Christian Friedrich 1632-1666. Dav. 7019. 27,67 g.

Mecklenburg-Güstrow
6149 Johann Albrecht 1610-1628, 1632-1636. Taler 1621. Dav. 7054. 27,70 g.

Staden Metz.
6150 Taler 1639. Dav. 5583. 26,46 g.

Biskopsdömet Münster
6151 Ferdinand 1612-1650. Taler 1637. Dav. 5591. 27,27 g.

Staden Nürnberg
6152 Taler 1625. Dav. 5636. 29,19 g.
6153 Taler 1625. Dav. 5636. 25,58 g.
6154 Taler 1630. Dav. 5648. 28,62 g.

Biskopsdömet Paderborn
6155 Theodor Adolf von der Recke 1650-1661. Neuhaus. ½ taler 1658. Schwede 146. 14,15 g.

Hertigdömet Pommern
6156 Bogislaw XIV 1620-1637. Stettin. Taler 1637. Dav. 7289. Hildisch 329. 27,22 g.

Sachsen
6157 Johann Georg II 1656-1680. Taler 1670. Dav. 7621. 25,95 g.

Sachsen - albertinska linjen
6158 August 1553-1586. Taler 1567. Gothas erövring. Dav. 9800. 18,97 g. Kraftigt korroderad.

6159 Christian II, Johann Georg och August 1591-1611. Taler 1593. Dav. 9820. 27,95 g.

Sachsen-Alt-Gotha
6160 Johann Casimir och Johann Ernst II 1572-1633. Taler 1585. Dav. 9756. 26,70 g.

Grevskapet Stolberg
6161 Wolfgang, Ludvig II, Albrecht Georg och Christof I 1538-1552. ½ taler 1544. Friedrich 100 var. 12,40 g.

Staden Strassburg
6162 Taler u.å. Dav. 5842. 26,52 g.

Myntort?
6163 Myntherre? Reichstaler ////. 9,00 g. Mycket kraftigt korroderad.

SCHWEIZ

Biskopsdömet Sitten
6164 Hildebrand II Jost 1613-1638. ½ taler 1624. HMZ 105. 12,31 g.

HABSBURGSKA ARVLÄNDERNA

Österrike

6165 Ferdinand I 1531-1558. Joachimstal. Taler (1545-1548). Dav. 8045. 8,24 g. Mycket kraftigt korroderad.

6166 Ärkehertig Ferdinand 1564-1595. Ensisheim. Reichstaler u.å. Dav. 8089. 25,28 g.

6167 -- Reichstaler u.å. Dav. 8091. 24,37 g.

6168 -- Reichstaler u.å. Dav. 8092. 25,31 g.

6169 - Hall. Reichstaler u.å. Dav. 8099. 27,91 g.

6170 -- Reichstaler u.å. Dav. 8099. 26,55 g.

6171 Rudolf II 1576-1612. Kremnitz. Reichstaler 1586?. Dav. 8066. 24,25 g.

6172 - Prag. Reichstaler 1603. Dav. 3019. 28,88 g.

6173 -Ensisheim. Reichstaler 1605. Dav. 3034. 25,98 g.

6164

- 6174 - Hall. Reichstaler 1610. Dav. 3006. 26,21 g.
 6175 Matthias 1612-1619. Kutenberg. Reichstaler 1615. Dav. 3071. 28,77 g.
 6176 Ärkeherdig Maximilian 1612-1618. Hall. Reichstaler 1618. Dav 3324. 22,95 g.
 6177 - Ensisheim. Reichstaler 1619. Dav. 3326. 26,47 g.
 6178 Ärkeherdig Leopold 1619-1632. Hall. Reichstaler 1620. Dav. 3328. 26,99 g.
 6179 Ferdinand II 1619-1637. Wien. Reichstaler 1624. Dav. 3083. 27,71 g.
 6180 - Prag. Reichstaler 1625. Dav. 3136. 27,88 g.
 6181 - Prag. Reichstaler 1625. Dav. 3136. 26,70 g.
 6182 - Kremnitz. Reichstaler 1631. Dav. 3129. 24,32 g.
 6183 Ferdinand III 1637-1657. Prag. Reichstaler 1641. Dav. 3205. 23,02 g.
 6184 - Kremnitz. 1654. Dav. 3198. 24,45 g.

Elsass

- 6185 Leopold. Ensisheim. Reichstaler 1628. Dav. 3353. 28,10 g.
 6186 -- Reichstaler 1631. Dav. 3355. 27,41 g.

Hertigdömet Friedland

- 6187 Wallenstein 1626-1628. Taler 1627. Dav. 3441. 27,97 g.

6185

NEDERLÄNDERNA

Deventer

- 6188 Silver dukat 1666. Dav. 4916. 27,23 g.

Deventer-Kampen-Zwolle

- 6189 Deventer. Ecu 1555. Dav 8534. 27,35 g.
 6190 Deventer/Kampen. ½ rijksdaalder (1579-1588). Delm. 681. 8,32 g. Mycket kraftigt korroderad.

Friesland (myntort Leeuwarden)

- 6191 Rijksdaalder 1620. Dav. 4829. 25,64 g
 6192 Rijksdaalder 1620. Dav. 4829. 25,70 g.
 6193 Rijksdaalder 1629. Dav. 4829. 27,59 g.
 6194 Rijksdaalder 1630 eller 1650. Dav. 4829. 27,85
 6195 ½ rijksdaalder 1629. Delm. 960. 13,61 g.

Gelderland (myntort Harderwijk)

- 6196 Leicesterrijksdaalder 1596. Dav. 8830. 15,34. Mycket kraftigt korroderad
 6197 Rijksdaalder 1619. Dav. 4428. 27,70 g.
 6198 Rijksdaalder 1619. Dav. 4428. 27,48 g.
 6199 Rijksdaalder 1620. Dav. 4428. 26,08 g.
 6200 Rijksdaalder 1620. Dav. 4428. 22,77 g
 6201 Rijksdaalder 1624. Dav. 4428. 28,38 g.
 6202 Rijksdaalder 1648. Dav. 4428. 28,20 g.
 6203 Rijksdaalder 1649. Dav. 4428. 24,30 g.
 6204 Rijksdaalder 1652. Dav. 4428. 28,00 g.
 6205 Rijksdaalder 1652. Dav. 4428. 22,52 g.
 6206 Rijksdaalder 1654. Dav. 4428. 28,59 g.
 6207 Rijksdaalder 1654. Dav. 4428. 28,44 g.
 6208 Rijksdaalder 1654. Dav. 4428. 25,29 g.
 6209 Rijksdaalder 1655. Dav. 4428. 26,57 g.
 6210 Rijksdaalder 1655. Dav. 4428. 16,83 g. Kraftigt korroderad.
 6211 Rijksdaalder 1656. Dav. 4428. 26,94 g.
 6212 Rijksdaalder 1657. Dav. 4428. 27,02 g.
 6213 Rijksdaalder 1658. Dav. 4428. 26,30 g.
 6214 Rijksdaalder 1659. Dav. 4428. 24,21 g.
 6215 Rijksdaalder 16//. Dav. 4428. 16,35 g. Kraftigt korroderad.

Gelderland?

- 6216 Rijksdaalder 1649. Dav. 4428. 28,43 g.

Holland (myntort Dordrecht)

- 6217 Rijksdaalder 1601. Dav. 4822. 25,88 g.
 6218 Rijksdaalder 1658. Dav. 4831. 22,78 g.
 6219 ½ rijksdaalder 16// (1610-1659). Delm. 955. 8,56 g. Kraftigt korroderad.

Kampen (myntort Kampen)

- 6220 Rijksdaalder 1649. Dav. 4983. 26,20 g.

- 6221 Rijksdaalder 1649. Dav. 4983. 25,71 g.
 6222 Rijksdaalder 1655. Dav. 4985. 27,26 g.
 6223 Rijksdaalder 1655. Dav. 4985. 26,97 g.
 6224 Rijksdaalder 1655. Dav. 4985. 22,21 g.
 6225 ½ rijksdaalder 1596. Delm. 701.13,51 g.

Overijssel (myntorter Deventer, Kampen och Zwolle)

- 6226 Rijksdaalder 1618. Dav. 4832. 22,82 g.
 6227 Rijksdaalder 1620. Dav 4832. 27,51 g.
 6228 Rijksdaalder 1620. Dav 4832. 26,89 g.
 6229 Rijksdaalder 1620. Dav 4832. 24,62 g.
 6230 Rijksdaalder 1620? Dav 4832. 27,60 g.
 6231 Rijksdaalder 1622. Dav 4832. 28,13 g.
 6232 Rijksdaalder 1622. Dav 4832. 27,13 g.
 6233 Rijksdaalder 1650. Dav 4832. 24,87 g.
 6234 Rijksdaalder 1657/6. Dav 4832. 24,34 g.

Utrecht (mynort Utrecht)

- 6235 Rijksdaalder 1619 eller 1629. Dav 4836. 26,64 g.

West Friesland (myntorter Enkhuizen, Hoorn och Medemblik)

- 6236 Rijksdaalder 1597. Dav 8865. 28,37 g.
 6237 Rijksdaalder 1598. Dav 8861. 15,21 g. Mycket kraftigt korroderad.

6249

- 6238 Rijksdaalder 1618. Dav. 4842. 24,01 g.
 6239 Rijksdaalder 1620. Dav. 4842. 24,71 g.
 6240 Rijksdaalder 1621. Dav. 4842. 25,82 g.
 6241 Rijksdaalder 1622. Dav. 4842. 27,76 g.
 6242 Rijksdaalder 1622. Dav. 4842. 22,31 g.
 6263 Rijksdaalder 1623. Dav. 4842. 26,89 g.
 9244 Rijksdaalder 1623. Dav. 4842. 22,66 g.
 6245 Rijksdaalder 1624. Dav. 4842. 26,07 g.
 6246 Rijksdaalder 1650. Dav. 4842. 26,80 g.
 6247 Rijksdaalder 1650. Dav. 4842. 25,46 g.
 6248 Rijksdaalder 1655. Dav. 4842. 22,37 g.
 6249 Rijksdaalder 1656. Dav. 4842. 25,92 g.
 6250 Rijksdaalder 1656. Dav. 4842. 25,50 g.
 6251 Rijksdaalder 1659. Dav. 4842. 25,63 g.
 6252 ½ rijksdaalder 1596. Delm. 934. 7,28 g. Mycket kraftigt korroderad.
 6253 ½ rijksdaalder 1623. Delm. 956. 10,41 g. Kraftigt korroderad.

Zeeland (myntort Middelburg)

- 6254 Rijksdaalder 1619. Dav. 4844. 26,38 g.
 6255 Rijksdaalder 1620. Dav. 4844. 26,28 g.
 6256 Rijksdaalder 1620. Dav. 4844. 23,37 g.
 6257 Rijksdaalder 1621. Dav. 4844. 26,27 g.
 6258 Rijksdaalder 1623. Dav. 4844. 28,06 g.
 6259 Rijksdaalder 1624. Dav. 4844. 25,06 g.
 6260 Rijksdaalder 1627. Dav. 4844. 27,34 g.
 6261 Rijksdaalder 1647. Dav. 4844. 24,09 g.
 6262 Rijksdaalder 1649. Dav. 4844. 27,01 g.
 6263 Rijksdaalder 1649. Dav. 4844. 25,88 g.
 6264 Rijksdaalder 1649. Dav. 4844. 21,78 g.
 6265 Rijksdaalder 1649?. Dav. 4844. 22,04 g.
 6266 Rijksdaalder 1651. Dav. 4844. 25,54 g.
 6267 Rijksdaalder 1651. Dav. 4844. 25,45 g.
 6268 Rijksdaalder 1655. Dav. 4844. 25,71 g.
 6269 Rijksdaalder 16//. Dav. 4844. 23,23 g.
 6270 ½ rijksdaalder 1621. Delm. 957. 13,75 g.
 6171 ½ rijksdaalder 1657. Delm. 957. 13,41 g.

Zwolle

- 6272 Rijksdaalder u.å. (1612-1619). Dav. 4844. 27,80 g.
 6273 Rijksdaalder u.å. (1612-1619). Dav. 4844. 26,88 g.
 6274 Rijksdaalder 1655. Dav. 4993. 25,19 g.

SPANSKA NEDERLÄNDERNA

- 6275 Albert och Isabella 1598-1621. Brügge. Patagon 1619. Dav. 4435. 26,21 g.

POLEN

- 6276 Sigismund III 1587-1632. Taler 1628. Dav. 4316. 27,94 g.

- 6277 Wladislaus IV 1632-1648. Taler 1634. Dav. 4326. 28,04 g.
 6278 - Taler 1642. Dav. 4329. 28,14 g.
 6279 - Taler 1642. Dav. 4329. 28,00 g.
 6280 - Taler 1646. Dav. 4329. 27,03 g.
 6281 Johan Casimir 1649-1668. Taler 1650. Dav. 4338. 18,95 g. Kraftigt korroderad.

ENGLAND

- 6282 Charles I 1625-1649. ½ crown u.å., grupp III. North 2209ff. 14,07 g. Korroderad

6279

Litteratur

- Behrens, H.: *Münzen und Medaillen der Stadt und des Bistums Lübeck*. Berlin 1905.
 Bolin, S. 1926: *Fynden av romerska mynt i det fria Germanien. Studier i romersk och äldre germansk historia*. Lund 1926.
 Cronyn, J. M. 1990: *The Elements of Archaeological Conservation*. Routhledge,

London 1990, 213-235.

- Davenport, J.S.: *European crowns 1484-1600*. Frankfurt a.M. 1977.
 Davenport, J.S.: *European crowns 1600-1700*. Chicago 1974.
 Davenport, J.S.: *German talers 1500-1600*. Frankfurt a.M. 1979.
 Davenport, J.S.: *German church and city talers 1600-1700*. Chicago 1975.
 Davenport, J.S.: *German secular talers 1600-1700*. Frankfurt a.M. 1976.
 Delmonte, A.: *Le Benelux d'argent*. Amsterdam 1867.
 Einarsson, L. 1981-. *Rapport om de marinarkeologiska undersökningarna av regalskeppet Kronan. Årliga undersökningsrapporter 1981-*. Kalmar läns museum.
 Einarsson, L. 2005. Ännu en silvermyntskatt påträffad i vraket av regalskeppet Kronan. *Myntstudier* 2005:3, 14-16.
 Friedrich, K.: *Münzen und Medaillen des Hauses Stolberg und die Geschichte seines Münzwesens*. Dresden 1911.
 Gaedechens, O.C.: *Hamburgische Münzen und Medaillen*. Hamburg 1850-1876.
 Golabiewski Lannby, M. 1986 (red.): *Guldsikten från regalskeppet Kronan*. Stockholm 1986.
 Golabiewski Lannby, M. 1998: Silversikten från regalskeppet Kronan. *Svensk Numismatisk Tidskrift* 1998:3, 52-57.
 Grandin, G. 1985: Kronan går under. *Regalskeppet Kronan* (red. B.A. Johansson). Höganäs 1985, 138-139.
 Hamilton, D. 2006: Electrolytic reduction in maritime archaeology conservation. *New York Conservation Foundation Eastern Analytical Symposium: Conservation Science Annual: Use of electrochemical techniques in metal conservation. 13-14 november 2006 Sommerset, New Jersey, USA*. Opublicerat tryck.
 Hammarberg, I. 1997: Plåtmynt från snapphanarnas tid. *Svensk Numismatisk Tidskrift* 1997:4, 84-88.

Hede, J.: *Danmarks og Norges mønter 1541-1814-1970*. København 1971.

Hildisch, J.: *Die Münzen der pommerschen Herzöge von 1569 bis zum Erlöschen des Greifengeschlechtes*. Köln 1980.

HMZ: HMZ-Katalog *Schweiz-Liechtenstein. 15. Jahrhundert bis Gegenwart*. Zürich 1995.

Jdrzejewska, H. 1980: *Konserveringsetik*. Konsthögskolan, Stockholm 1980.

Jonsson, K. 2007 : A provisional survey of talers found in Sweden. *Magister monetæ. Studies in honour of Jørgen Steen Jensen* (red. M. Andersen et al.), Köpenhamn 2007, 207-214.

NM - B. Ahlström, B.F. Brekke och B. Hemmingsson, *Norges mynter*. Stockholm 1976.

North - J.J. North, *English hammered coinage. Vol. 2. Edward I to Charles II 1272-1662*. London 1975.

North, N. A. & MacLeod, I. D. 1987: Corrosion of metals I: *Conservation of Marine Archaeological Objects*. Ed. Pearson C. Butterworths, London. s.80-89, 91-98.

Schwede, A. *Das Münzwesen im Hochstift Paderborn 1566-1803*. Paderborn 2004.

SM - B. Ahlström, Y. Almer och B. Hemmingsson, *Sveriges mynt 1521-1977*. Stockholm 1976.

Tingström, B. 1968: *Svensk Numismatisk uppslagsbok. Mynt i ord och bild 1521-1868*. Stockholm 1968.

Welter - G. Welter, *Die Münzen der Welfen seit Heinrich dem Löwen*. Braunschweig 1971-1978.

Werner, G. 1983. Rengöring av två silvertrumpeter I: *Konserveringstekniska studier: Analys, metall, trä, läder, sten*. Riksantikvarieämbetet och Statens historiska museer, Rapport T1, Stockholm 1983, 73-76.

Muntlig uppgift

Jahreborn, M. 1:e konservator i Kronanprojektet, Kalmar läns museum.

Hellerö – ytterligare en silverskatt från Tjust, Småland

Veronica Palm, Nicholas Nilsson och Kenneth Jonsson

Bakgrund

I vinterkalla januari månad år 2002 eldhärjades mangårdsbyggnaden vid Hellerö Gård i nordöstra Småland och det vackra huset med anor från 1500-talet totalförstördes. En kulturskatt försvann för alltid, men den tragiska händelsen ledde till att en annan bortglömd skatt åter fick se dagens ljus – nämligen en vikingatida silverskatt!

År 2007, några år efter branden, när en ny mangårdsbyggnad uppförts och familjen Larsson, som äger gården, som bäst höll på med trädgårdsarbete på tomten hittades nämligen två silvermynt i gräsmattan. I samband med nybyggnationen hade även en del markarbeten utförts, bl.a. en mindre utfyllnad på tomten och anläggandet av en ny gräsmatta mot det nya husets baksida. Jord till gräsmattan hade hämtats från den åker som ansluter till tomtens nordvästra sida, där en yta om ca 2.000 kvm hade schaktats av. Mynten hade troligen följt med jordmassorna in till fyndplatsen. Fyndet anmäldes till Länsstyrelsen som gjorde en besiktning och man kunde konstatera att de bägge mynten var av tyskt respektive engelskt ursprung med en datering till vikingatidens senare del.

Eftersom mynten bedömdes kunna utgöra en del av ett större skattfynd beslutades att en metalldetektorundersökning skulle ske på tomten och på den aktuella åkerytan. Undersökningen utfördes i maj 2008 av arkeologerna Nicholas Nilsson och Veronica Palm, Kalmar läns museum. För fältarbetet anlätades även Jonas Paulsson från Skåne, som är en av landets mest erfarna när det gäller metalldetektering av förhistoriska miljöer. Jonas levde snabbt upp till sitt rykte och efter

Fig. 1. Åkern där skatten ursprungligen hade deponerats.

bara några minuter gav detektorn utslag för det första myntet. Sammanlagt hittades 51 mynt, varav alla utom ett kan föras till vikingatidens senare del. Ett var betydligt yngre, präglat för Johan III vid 1500-talets slut. Utöver mynten hittades även en armbygel av gotländsk typ i solitt silver, vilken också kan föras till sen vikingatid.

Undersökningen

Metalldetekteringen började på tomten och omfattade en yta av ca 800 kvm (ytan med fyllnadsmaterial). När det konstaterats att ytterligare mynt fanns i jorden avsåktes även den ca 2.000 kvm stora avschaktade ytan på åkern (fig. 1). För att säkerställa spridningen av mynten avsåktes även marken anslutande till schaktytan. Vid markplaneringen hade det ca 0,2-0,3 m tjocka matjordslagret schaktats av och större delen av jordmassorna hade förts in på tomten, men det fanns fortfarande

några schakthögar med jord kvar. Med hjälp av familjens grävmaskin planades högarna ut så att avsökningen kunde innefatta även dessa jordmassor.

Schaktningen hade utförts relativt plant, men hade i vissa delar gått något djupare än matjordstacket. Den aktuella ytan på

Fig. 2. Mynten och armbygel som hittades vid undersökningen. Foto: Pierre Rosberg, Kalmar Läns Museum.

åkern ligger ca 10-20 m.ö.h., på en plåt i krönläget av en sydvästsluttning uppbyggd av isälvsediment, lera och finmo och åkerjorden är i de högre partierna därför mycket lätt med liten inblandning av sten. Före detektorundersökningen gjordes en okulär besiktning av ytan, men inga spår efter någon form av förhistoriska anläggningar syntes. Ungefär mitt på ytan hade dock en stensatt källargrund framkommit vid schaktningen. Källaren var tidigare helt okänd för familjen och det är oklart hur gammal den är. Ytligt i fyllnadsmassorna fanns tegel, slagg och keramik i form av yngre rödgods (BIIy). Källarens konstruktion tyder på att den kan vara mycket gammal, medan de fynd som påträffades i de urschaktade massorna pekar på 1600-1700-tal. Någon närmare undersökning av källargrunden gjordes inte och den kommer att övertäckas igen.

Schaktytans norra del visade sig vara helt

fyndtom, däremot påträffades ett flertal mynt i matjordsfickor utspridda över ytans södra del och i anslutning till kvarvarande åkerkant. Av de dumphögar som fanns kvar på ytan innehöll också de två i den sydöstra delen flera mynt. Sammanlagt påträffades 32 mynt i schakt- och åkerytan (fig. 2).

Avsökningen gav en tydlig bild av myntens spridning och det råder ingen tvekan om att skatten ursprungligen varit deponerad i schaktytans södra del, där fyndtätheten ökade markant (fig. 3). Tyvärr syntes inga spår av någon form av behållare, grop eller annan anläggning som kan kopplas till depån. Troligen har skatten ursprungligen inte varit nedlagd på särdeles stort djup, kanske endast 0,2-0,4 m under markytan och spridningen på de mynt som fanns kvar i åkerjorden visar också att skatten plöjts ut redan långt tidigare. Mynten hade med tiden spridits ut över en ca 15 x 20 m stor yta ned i åkerns sluttning.

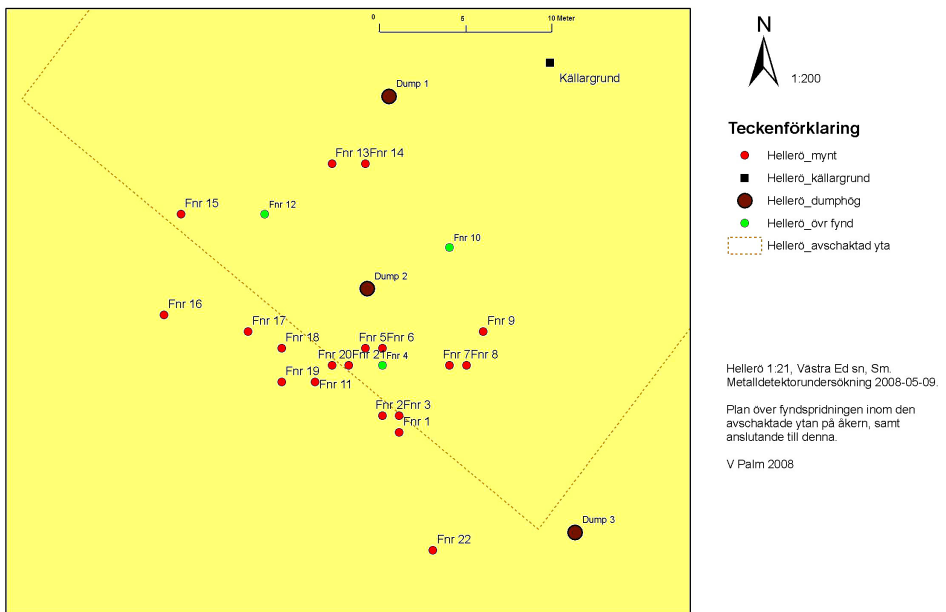

Fig. 3. Spridningskarta som visar var mynten hittades på åkern. Koncentrationen i sydväst tyder på att skatten ursprungligen legat där.

Dateringarna visar att skatten grävdes ned någon gång efter mitten av 1030-talet och den har sedan fått ligga ostörd i några hundra år fram till anläggandet av gården och säteriet Hellerö, då man började röra om i jorden i samband med ett intensivare jordbruk. När plogen dragits åtskilliga gånger över platsen har mynten ett efter ett spridits ut från sin ursprungliga gömma.

Vid detekteringen fokuserades endast på ädelmetaller, men på tomten och utanför schaktytan fanns också ett markant ”brus” av järn, som mycket väl kan representera olika typer av föremål, både förhistoriska och av yngre dato. I några fall valdes vissa starka utslag ut för en närmare titt och föremålen plockades upp. Av dessa tillvaratogs 6 smältor, 1 klippbit av kopparlegering, 1 hästskosöm och 1 bit slagg. Efter samråd med Länsstyrelsen har mynten och de övriga föremålen rengjorts och fotograferats av Kalmar läns museums konservator Sara Gainsford. Fyndet har nyligen transporterats till Riksantikvarieämbetet i Stockholm för inlösen och fyndfördelning.

Mynten

Förutom lösfyndet från 1500-talet (Johan III, Stockholm, ½ öre 1592, SM 119, perforerad – fig. 4) uppgår antalet mynt i den vikingatida skatten till 52 (tab. 1). De har bestämts efter foton och bestämningarna är preliminära. Nedläggningstiden kan sättas till efter 1035 med ledning av det yngsta myntet från Danmark – Hardeknut 1035-1042. Även de yngsta mynten från England och Tyskland

Fig. 4. Johan III. Stockholm. ½ öre 1592. Lösfynd vid undersökningen.

tillhör 1030-talet. En del av de tyska är anonyma, men dyker först upp i fynd från 1030-talet och måste därför ha präglats först då.

De är präglade i ett flertal länder De tyska mynten är helt dominerande med 82%, de engelska utgör 10% och islamiska, böhmisk/polska, danska och svenska står för vardera 2%. Jämfört med fördelningen på länder i andra samtida skatter är andelen tyska mynt högre här. Det beror troligen på att det finns få äldre mynt. Mynt präglade under de två senaste decennierna innan skatten deponerades dominerar helt. Andelen tyska mynt ökade successivt på 1000-talet, medan andelen engelska mynt sjönk i motsvarande grad. En ökad andel danska mynt kan inte motverka denna förskjutning eftersom de sällan utgör någon större andel i skatterna.

	<i>Antal</i>	<i>Yngsta</i>
Islamisk	1	1002/3
Tyska	43	1027-1039
Böhmisk/polsk?	1	980/990-tal?
Engelska	5	1029-1035
Dansk	1	1035-1042
Svensk	1	ca 995

Tab. 1. Översikt över skattens sammansättning.

Sammansättningen av de engelska mynten visar skattens kronologiska sammansättning (tab. 2). Importen av engelska mynt har ofta kopplats till de danagälder som betalades ut 991-1018 och som, om de betalats i form av mynt, sammanlagt uppgått till över 40 miljoner ex. Precis som de tyska mynten (som är mer än dubbelt så vanliga i skatterna och där inga gälder betalades ut) måste handel vara orsak till myntimporten. Det är också sannolikt att de engelska mynten till största delen kan kopplas till handel och att de har importerats via Tyskland (Jonsson 1990, 142).

Bland de engelska mynten finns ett ex. där myntmästaren har ett dubbelnamn, Godwine

Cas (nr 50). Det har funnits olika tolkningar till dubbelnamnens betydelse. Veronica Smart, som har sammanställt materialet, anser att de i de flesta fallen är klart att det rör sig om tillnamn (Smart 1990). Så även i detta fall där Godwine förekommer med en rad likartade dubbelnamn.

De tyska myntens geografiska spridning täcker som vanligt hela det dåtida Tyska riket. Otto-Adelheid-Pfennige, huvudsakligen präglade i Goslar, är väl företrädna med 12 ex. Köln är normalt en stor myntort, men här ingår bara 3 ex. varav två hör till skattens äldsta tyska mynt. Rikets västra del, med myntorter som Verdun, Metz och Trier liksom några obestämda står för en ovanligt hög andel med 20%.

Det islamiska myntet i skatten tillhör den marwanidiska dynastien och är präglat i Mayyafariqin i nuv. östra Turkiet så sent som 1002/3 (bestämning av Gert Rispling). I svenska fynd finns bara ett 20-tal islamiska mynt som är yngre, varav det yngsta är präglat 1012/3.

I skatten ingår ett mynt som tillhör en relativt begränsad myntning och som är efterpräglingar av tyska mynt från Bayern. De förekommer framförallt i fynd i Böhmen och Polen (Hahn 1986), där bayerska mynt utgör ett stort inslag i fynden under 900-talets slut. De äldsta identifierade böhmiska mynten har för övrigt just bayerska mynttyper som förebilder. Antalet ex. i svenska fynd är okänt men det uppgår sannolikt till några dussin. Det kan jämföras med att det finns över 2.000 bayerska originalmynt i svenska fynd. Efterpräglarna har sannolikt präglats under slutet av 900-talet.

Sedan den danska myntningen med kungannamn inleddes i Danmark ca 995 var Lund den mest betydande myntorten. Lunda-mynten dominerar helt bland danska mynt funna i Sverige, vilket i och för sig inte är märkligt eftersom Lund ligger i Skåne. De är emellertid mycket vanliga även i gotländska fynd. Det enda danska myntet i

Helleröskatten är däremot präglat i Roskilde på Själland. Liksom de flesta mynt av denna typ är inskrifterna förvirrade och saknar alltså uppgift om myntherren. Hauberg förde varianter av den till Knut den Store 1018-1035 (Hbg 35), liksom Hardeknut (Hbg 32) och Magnus 1042-1047 (Hbg 20). Stilmässigt är Hellerösexemplaret senare än Knut och den har liten diameter. Det mest slående är emellertid vikten, endast 0,63 g. Den passar därför in i en grupp med mycket låg vikt (Hauberg anger 0,65 g - 0,75 g) under Hardeknud, Hbg 32). Det är en vikt som egentligen inte passar för Själland vid denna tid utan stämmer med den låga vikt som fanns på Jylland (Hbg kommentar s. 156). I svenska fynd finns tidigare 37 ex. noterade (Lindström 1996, 19 med senare tillägg). Den är därmed den klart vanligaste Roskildetypen i svenska fynd.

Ett mynt är präglat i Sigtuna för Olof Skötkonung 994-1022. Det har läsliga inskrifter med kungens namn på åtsidan och en religiös inskrift på framsidan istället för myntmästarens namn. Inskriften ska sannolikt utläsas IN NOMINE DOMINE M(UNDI) C(REATOR) - i Guds namn, världens skapare (Jonsson 1982). Det tillhör början av hans myntning och kan dateras till kort tid efter ca 995. Det hör därmed till de äldsta mynten i skatten.

De flesta mynten i skatten från sen vikingatid

Fig. 5. Armbygel - något förminskad.

har testats genom att de först har böjts och sedan har man med en kniv tält skåror på den ås som bildats (Rispling 2004, 6-7). För detta krävs en kraftig böjning och normalt har mynten sedan böjts tillbaka så att de har blivit mer eller mindre plana igen. Det finns emellertid ett antal skatter där de flesta mynten inte har blivit tillbakaböjda. Till denna kategori hör Helleröskatten. Varför man inte i dessa skatter genomgående har böjt tillbaka mynten är inte lätt att besvara. Kanske man inte ansåg det nödvändigt. Det var viktigt att kontrollera att mynten inte bestod av en kopparkärna för då skulle de vara värdelösa. Allt byggde på att mynten var av rent silver och att det därför var deras vikt som avgjorde värdet.

Æthelred II

Long Cross	997-1003	1
Last Small Cross	1009-1017	2

Cnut

Pointed Helmet	1023-1029	1
Short Cross	1029-1035	1

Tab. 2. De engelska myntens kronologiska sammansättning.

Myntimporten under vikingatiden hade inletts ca 800 med en import österifrån. Den minskade kraftigt i början av 950-talet när man började blanda i koppar i mynten. Därefter var myntimporten mycket blygsam. En import av tyska och engelska mynt hade inletts ca 975 och efter ca 990 ökade den dramatiskt i omfattning. Med undantag för perioden ca 1005-1015 låg sedan importen på en mycket hög nivå tills den åter minskade kraftigt efter ca 1055. Orsaken denna gång var att man i Friesland i norra Tyskland började blanda i koppar i mynten. Efter ca 1075 kommer importen igång igen efter att problemen med koppar i mynten upphört, men importen låg nu på en betydligt lägre nivå och den sjönk sedan stadigt för att helt upphöra på

1080-talet på fastlandet, medan den fortsatte flera decennier in på 1100-talet på Öland och framförallt Gotland.

Armbygeln

Det kan vara på sin plats med lite inledande information kring armbygelns storlek och vikt (fig. 5). Den väger 48,59 g och mäter 710 x 480 x 160 mm. Orneringen består av tre band med rombiska element med ”kulor” runt omkring. Bygelns ändar är avsmalnande och ornerade med punsning vilken kan liknas vid två huvuden. Endast framsidan är ornerad medan baksida och sidor är släta. På kanterna finns täljor vilka härrör från en kniv när man testat att den var av silver (se ovan). Bygelns är märkvärdigt välbehållen och verkar inte sliten alls. Troligtvis har armbygelns aldrig använts som prydnadssmycke utan endast som betalningsmedel.

Vid en snabb genomgång av fynddatabasen på Historiska Museet i Stockholm får man 518 träffar på armbyglar av silver. Armbyglar har hittats på flera olika platser i landet fördelat på 11 olika landskap. I Småland har en hittats och på Öland sju stycken. Den utan jämförelse största andelen armbyglar har hittats på Gotland där hela 481 stycken påträffats. Näst efter Gotland kommer Uppland med åtta stycken. Gotland står således för 95 % av den totala fyndmängden. Tyvärr har inte alla fynd information om vilken typ av armbygel det rör sig om. I många fall finns dock foton på byglarna, men att gå igenom alla dessa fynd och typologisera dem låter sig inte göras till denna artikel.

Armbyglar är mycket vanliga i silverskatter från Gotland och en typologi har därför upprättats för dessa. Smyckena kan indelas i fem grupper betecknade Ab 1-5. Den armbygel vi nu hittat kan knytas till gruppen Ab 2 vilken är den vanligaste av de vikingatida byglarna på Gotland. Bland smycken i skatter är just armbygelns den absolut vanligast förekommande och det är inte ovanligt att man finner både en, två eller flera armbyglar

i en och samma skatt. Denna typ har också ett viktförhållande som är så enhetligt att det är tydligt att det inte bara varit ett smycke utan också en betalningsvara. Ab 2 kan i huvudsak dateras till 950-1050 e.Kr (Stenberger 1958, 104ff.).

Som framgår av statistiken från Historiska Museet så är armbyglar inte särskilt vanliga på fastlandet. I sin studie av depåfynden i Sydsandinavien gav Birgitta Hårdh samma typ av armbygel som Mårten Stenberger gav Ab 2 istället beteckningen typ VII 106. Enligt hennes genomgång finns en knapp handfull fynd av denna typ på fastlandet (Hårdh 1976, 62f.). Någon genomgång av nyare forskning på detta tema har ej varit möjlig att göra till denna artikel. T.ex. har Lena Thunmark-Nyléns verk om Gotlands vikingatid inte

använts (Thunmark-Nylén 2006).

Ett pågående forskningsprojekt kring armbyglar kan dock nämnas. Cristina Reid och Jan Gullman har tittat på armbyglar av just denna sort och kommit fram till att vikten är av central betydelse. Vikten på smycket skulle vara så exakt att det inte skulle råda något tvivel om dess värde. I silverskatten från gotländska Spillings låg flera armringar ”ihopkrokade” i varandra i grupper, där armbyglarna i varje grupp hade samma vikt, på samma sätt som vi idag delar in våra mynt i olika fack i en kassalåda. Varje grupps viktenhet har en motsvarighet i vikten av ett bestämt antal arabiska mynt. På Gotland har man hittat över 700 vikingatida silverskatter. I dessa hittas silverarmbyglar av den här sorten ofta tillsammans med just arabiska silvermynt.

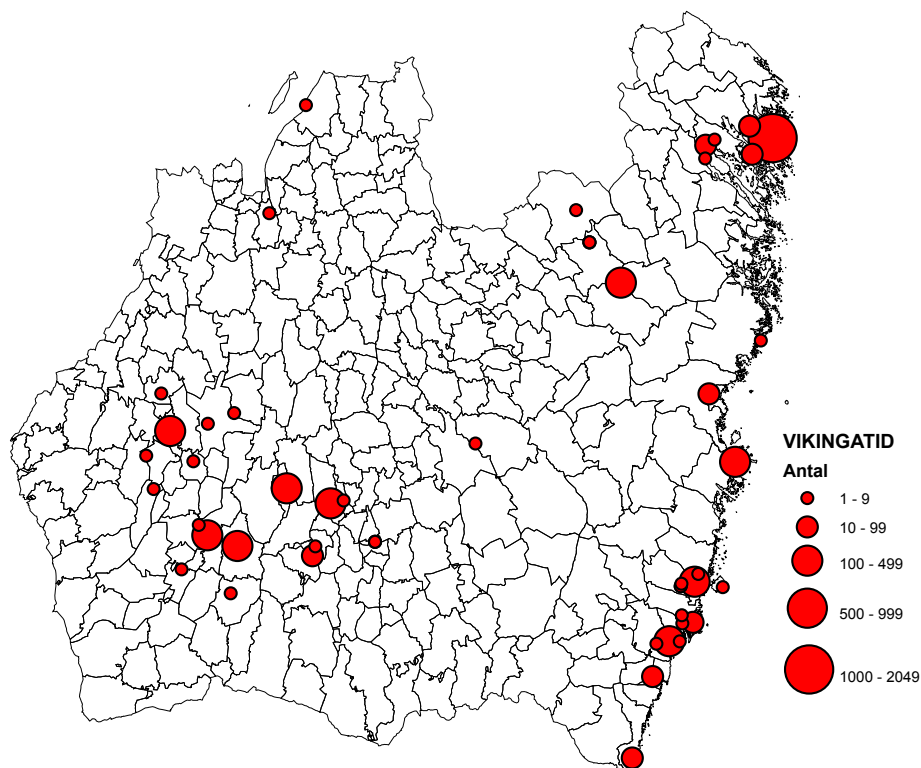

Fig. 6. Vikingatida myntfynd i Småland.

Det intressanta är, att armbyglarnas vikter följer det svenska viksystemet (mark, öre, örtug). Ville man köpa något dyrt kanske man fick betala två hela armbyglar för varan, men om det var något billigare, ja, då kunde man lätt bryta bort en del av armbygeln och betala med t.ex. ¼ av den. Därför hittar vi arkeologer idag även stora mängder ”avknipsade” armbyglar i silverskatterna (Reid, kontakt via epost 2008-11-11).

Den lokala fyndkontexten

Skattfyndet vid Hellerö är oerhört spännande, både ur fyndsynpunkt och sett ur ett större perspektiv med Hellerö som en plats i ett kustlandskap under yngre järnålder. Som fynd betraktat är det Smålands första skattfynd sedan 1960 (Slubbemåla, Mönsterås sn, 181 mynt, slutmynt 962), med ett innehåll av mynt från olika delar av norra Europa och Orienten. Som plats betraktat ligger Hellerö mitt emellan en större vikingatida bosättning vid byn Vråka och en flikig halvö med flera potentiella hamnlägen (fig. 9).

Hellerö ligger på en stor oregelbunden landtunga i det inre av Tjustskärgården med sitt typiska landskap av öar och skyddade vikar. I närområdet finns flera små vattendrag, sjöar och mossar och kring gården finns en mängd registrerade fornlämningar i form av rösen, stensättningar, skärvestenshögar och skålgropsförekomster. Merparten av lämningarna kan föras till bronsålder eller äldre järnålder. Den enda kända lämningen som möjligen kan vara samtida med skattfyndet är ett gravfält (RAÅ 5) bestående av 7 högar och 16 stensättningar, beläget ca 400 m sydväst om gården. I området finns också en del gruvlämningar från medeltid-historisk tid. Själva gården har en lång historia och i skriftliga källor nämns gården Hällero (hellaerydh) redan i slutet av 1300-talet (Petersen 2001, 277ff.).

Sedan 1980-talet har Arkeologiska forskningslaboratoriet vid Stockholms universitet bedrivit arkeologisk forskning i Helleröområdet

och flera undersökningar har genomförts, där bl.a. boplatslämningar från yngre stenålder och bronsålder har delundersökts, liksom en skeppsformig stensättning från yngre bronsålder och en stensättning från äldre järnålder (Janzon/Ermerud m.fl. 1989-2006; Ermerud muntl 2008). Några lämningar från yngre järnålder som kan vara samtida med skattfyndet har inte undersökts vid Hellerö. Längre norrut tätar lämningarna från denna tid och ca 5 km nordväst om Hellerö ligger byn Vråka, som är en av få kvarvarande radbyar med mycket gamla anor. I och kring Vråka finns också ett flertal gravfält med högar, resta stenar och olika former av stensättningar som kan föras till järnålderns senare del. Mitt i byn finns ett bygravfält med ett 70-tal synliga lämningar av högar och stensättningar. Gravfältet är tyvärr skadat och dess ursprungliga utbredning är osäker. Det finns också uppgifter om ytterligare bortplöjda gravfält intill byn. Hellerö gård ligger som en utpost till denna by, strategiskt placerad med goda kommunikationsvägar både på land, via vattendrag och till sjöss. Placeringen på ett höjdläge som böljar ned mot en dalgång och en mindre å som vrider sig in mot land från en intilliggande skyddad havsvik utgör ett utmärkt boplatsläge. Man behöver bara ta en titt på en karta för att se det.

Eftersom den arkeologiska undersökningen endast fokuserade på myntens ursprungliga deponeringsplats och inte på att hitta boplatsmaterial eller aktivitetsytor intill den urschaktade åkerytan, kan man i dagsläget inte närmare säga om sådana finns intill det nuvarande gårdsläget. Ytterligare undersökningar krävs för detta. De smältor av både kopparlegering och vitmetall, möjligen silver, som tillvaratogs vid undersökningen skulle kunna tyda på viss verkstadsaktivitet i området, men de går naturligtvis inte att datera utifrån rådande fyndsammanhang. De behöver inte heller vara samtida med skatten. Armbygeln visade sig vara av gotländsk typ vilket kanske inte är förvånande då

större delen av de påträffade armbyglarna i Historiska Museets samlingar är från Gotland. Att armbygeln återfinns i en skatt på fastlandet - är det en indikation på handel eller skall man lägga någon annan aspekt på fyndet? Den senaste forskningen visar att vikten är av betydelse och att det kan ha funnits ett sätt att värdera olika valutor utifrån en armbygels vikt. Dessa armbyglar brukar betraktas både som smycken och som föremål med ett visst silvervärde och de kan hittas både hela eller som klippta delar ingående i silverskatter. Både mynt och smycken behandlades under vikingatid som värdeföremål utifrån vikt och silverinnehåll och man kan ofta se testmärken på föremålen som spår efter kontroller av äkthet och silverhalt. Så är även fallet för Helleröskatten, där detta är mycket tydligt på just armbygeln. Flertalet av mynten är också böjda och testade för att kontrollera silverhalten, men endast tre mynt är delade, det arabiska samt två tyska och den del som saknas har alltså redan använts som betalning vid något tillfälle.

Hur Hellerö passar in i bilden av det vikingatida samhället och vilken betydelse platsen haft vet vi inte idag. Det kan ha varit en gård eller en plats för andra aktiviteter än bara bosättning, t.ex. för hantverk eller mindre handelsverksamhet. Studier av gotländskt material har visat att flera skatfynd

kan knytas till gårdslägen, men också att flera nedlagts utan någon som helst koppling till bebyggelse (Östergren 1989; Carlsson & Jonsson 2008). För Tjustbygden är forskningsläget ett annat och mycket få undersökningar har berört vikingatida miljöer. Ett fåtal gravar har undersökts, men inga egentliga boplatslämningar och kunskapen om den lokala bebyggelsens förhållande till gravmiljöer och hamnlägen är i det närmaste obefintlig. Det är frestande att spekulera om handelskontakter med Gotland när man tänker på armbygeln. Det är endast ca 10 mil sjövägen till Gotland, som under vikingatid hade ett flertal större och mindre handelsplatser och hamnlägen längs västkusten.

Varför skatten hamnat i jorden vid Hellerö gård kan vi idag bara gissa. Den vanligaste orsaken till att man gömde värdesaker i jorden var de oroligheter som tidvis drabbade det vikingatida samhället, både i Norden och längre söderut i Europa. Man grävde helt enkelt ner sina dyrbarheter för att ingen annan skulle kunna ta dem.

Vikingatida myntfynd i Småland

Sammanlagt har 4.002 vikingatida mynt hittats i Småland (fig. 6). Skatterna täcker perioden från 860-talet till 1100 med en relativt jämn fördelning över tiden (fig. 7). Helleröskatten fyller nu ut den fyndlucka 1000-1040 som

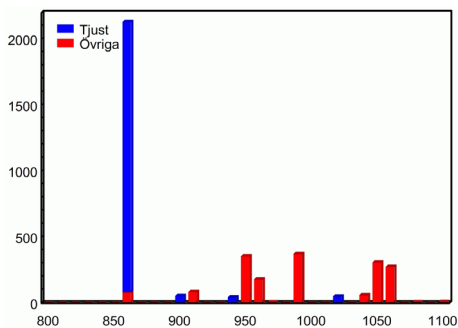

Fig. 7. De småländska skatternas kronologiska fördelning.

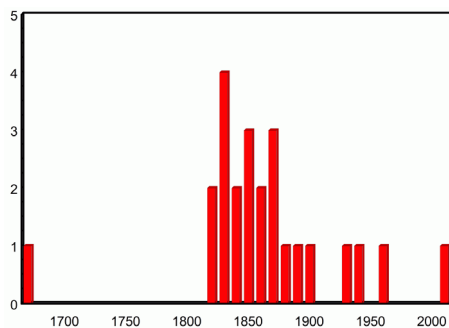

Fig. 8. Stapeldiagram som visar när de småländska skatterna hittades.

fanns tidigare i det småländska materialet. Början av 1000-talet är normalt en mycket fyndrik period i Sverige, men här finns en koppling till Öland som har en fyndlucka ca 960-1020. Med undantag för skatten från Åskedal (se nedan) är skatterna av begränsad storlek.

Den första skatten hittades redan 1673 i Kalmatrakten (fig. 8) Efter en lång fyndtom period kommer en jämn ström med fynd fr.o.m. 1820-talet till 1910-talet med en topp vid 1800-talets mitt. Detta mönster är generellt för hela Sverige och hänger sannolikt samman med införandet av plojen. Under resten av 1900-talet har skatterna bara kommit sporadiskt. På 1800-talet hittades skatterna framförallt vid jordbruksarbet. Den fortlöpande mekaniseringen har sedan länge medfört att även om skatterna plöjs upp (som i fallet Hellerö) så märks det inte utan det krävs tur för att skatten verkligen ska bli observerad och rapporterad. Sannolikt finns det i Småland ytterligare ett antal skatter som har plöjts upp men fortfarande väntar på att bli upptäckta.

Det kan här bara bli fråga om en mycket ytlig översikt, med fokus på Helleröskattens omgivning. Fynden koncentrerar sig framförallt till tre områden: södra Möre med Kalmarkusten, Finnveden och västra Varend

i sydväst samt slutligen Tjust i nordost där Helleröskatten ligger (fig. 9)

Södra Möre har fynd från hela vikingatiden och därifrån kommer Smålands yngsta skatt i Revsudden, Ryssby sn med 9 tyska och engelska mynt med slutmynt 1100. Denna skatt är också den yngsta fastlandssvenska från vikingatiden, men läget i Kalmarsund gör att den snarast har koppling till Öland.

Fynden i Finnveden och Varend har ett speciellt läge genom att de ligger långt in i landet. Här kommer lösfynden framförallt från tidig vikingatid (islamiska mynt). Skattfynden koncentreras till två perioder, dels 990-talet (två skatter) och 1000-talets mitt (fyra skatter). I den senare gruppen är inslaget av frisiska mynt så högt att man kan misstänka en koppling till frisiska handelsmän.

I Tjust finns den tredje koncentrationen (fig. 6 och 9). Intressant är att det på den landtunga där Hellerö ligger har hittats ytterligare två vikingatida silverskatter. Mynten i dessa båda är dock något äldre än de i Helleröskatten och kan dateras till tidig vikingatid. År 1832 hittades 45 hela och delar av islamiska mynt vid Hula i Loftahammar sn. Skatten har slutmynt 949/50. År 1869 och 1876 hittades sammanlagt 2.009 sasanidiska och islamiska mynt och ett armband vid Åskedal i samma socken. Skatten hade deponerats efter 864/5 och är därmed den tidigaste skatten med fler än 1.000 mynt i hela Sverige. Vid en efterundersökning vid Åskedal 1990 hittades ytterligare 40 hela och delade silvermynt (Åvall 1996). Då gjordes även en kulturlandskapsanalys av Dan Carlsson som kunde konstatera att området kring Hula - Åskedal inte utgör någon typisk eller tydlig yngre järnåldersbygd, men att vissa element ändå pekar på att där kan ha funnits en eller flera hamnlägen vid denna tid (Carlsson, Janzon & Rasch 1991). Något längre in i landet i Nygård, Lofta sn, hittades 1823 en skatt med ca 55 islamiska mynt, slutmynt 906/7. I samma socken hittades en liten skatt med två islamiska mynt, slutmynt 934/5, år 1853.

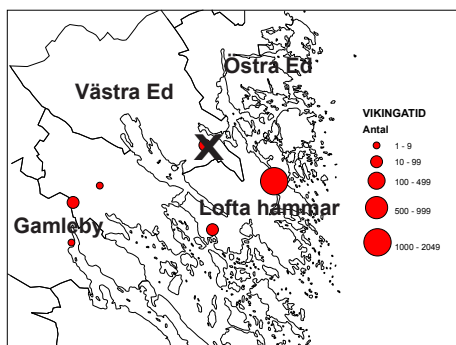

Fig. 9. Skatternas lägen i Tjust. Helleröskatten är markerad med x.

I grannsocknen söderut, Gamleby, hittades några vikingatida mynt i gravar i Hammar år 1906/7. Det förtjänar också att påpekas att ca 1845 hittades ett islamiskt mynt (Abbasid, kalif al-Radi, Madinat al-Salam 323 e.H. [934/5 e.Kr.]) på okänd ort i Ed socken (Tbg 1853, nr 67, fynd nr 3). Det framgår alltså inte om det var funnet i Västra eller Östra Ed. Koncentrationen av myntfynd i södra delen av området (fig. 8) kan tala för att det var Västra Ed, d.v.s. samma socken som Helleröskatten

Tjust är med andra ord en av de tre fyndrikaste områdena i Småland. Det gäller inte bara vikingatida myntfynd eftersom det i Lofta socken även hittats en skatt med romerska bronsmynt (slutmynt 244) i Nygård (Westermarck och Wiséhn 1983, nr 5). Skatter med romerska bronsmynt är ytterst ovanliga i Sverige och gör att man kan misstänka att det är fråga om recenta fynd. I detta fall finns det emellertid anledning att tro på uppgiften eftersom den passar in med den övriga fyndbilden av ett område som är rikt på myntfynd under extremt lång tid. Rikedomens visas inte minst av en skatt med 9 folkvandringstida guldmynt (solidi) i Hässelstad, Lofta sn, slutmynt 457 (Fagerlie, nr 18). Myntfynd från dessa två äldre perioder är ovanliga på fastlandet och när båda perioderna är representerade måste det finnas speciella omständigheter. Det förefaller med andra ord som om det i Tjust har funnits ekomiska förutsättningar för myntfynd under en mycket lång period. Vad som utgjort grunden kan man bara spekulera i, men en möjlighet är att metallutvinning kan vara orsaken. Det kan också ha varit en viktig plats utmed det som efter en tidigmedeltida beskrivning kommit att kallas kung Valdemars segelled. Där omnämns Halmare i Loftahammars sn (Breide 2006, 34).

Kalifatet

MARWANID
Mumahhid al-Dawla Sa'id

- 1 Mayyafariqin 393 e.H. (1002/3 e.Kr.). Fragment

Tyska Riket

OBERLOTHRINGEN
Verdun

- 2 Biskop Haimo 990-1024. Dbg 96

Metz

- 3 Biskop Dietrich II 1005-1046. Dbg 24
4 do. Dbg 24
5 do. Dbg 25

Trier

- 6 Ärkebiskop Poppo 1016-1047. Dbg466. Weiller 48

NIEDERLOTHRINGEN
Westniederlothringen
Myntort?

- 7 Hertig Gozelo I 1023-1044. Dbg 129
Myntort? (Flandern)

- 8 Greve Balduin IV 989-1036. Dbg 145
9 *Mynterre?* Dbg 1444

S:t Omer

- 10 Greve Balduin IV 989-1036. Dbg 1443

Kölnområdet
Köln

11

- 11 Kung Otto III 983-996. Häv. 34
12 do. Häv. 34
13 Ärkebiskop Pilgrim och kejsar Konrad II
1027-1036. Häv. 222. Spetsigt tak

14

Utrechtområdet
Deventer

- 14 Kejsar Heinrich II 1014-1024/Konrad II
1024-1039. Dbg 564. Wätz 6

15

Tiel

- 15 Kung/kejsar Konrad II 1024-1039. Dbg 582. Hatz
40

SACHSEN
Westfalen
Soest

- 16 Kölnefterprägling (Otto III) (1000-1040). Häv.
849/850

17

Niedersachsen
Niederelbe

- 17 Greve Dietmar -1048. Dbg 1291. Fragment

28

18

Bardowick

- 18 Mynttherre? ca 1030-1040. Dbg 454 var. Häv.
715

19

(Goslar) och andra orter

- 19 Otto-Adelheid-Pfennig (991-1040). Hz III
20 do. Hz III
21 do. Hz III
22 do. Hz III/IV

23

- 23 do. Hz IV
24 do. Hz IV
25 do. Hz IV
26 do. Hz IV
27 do. Hz IV
28 do. Hz IV
29 do. Hz IV
30 do. Efterprägling (1020-1040). Hz V

Fritzlar?

- 31 Kölnefterprägling

FRANKEN
Mainz

- 32 Kung Heinrich II 1002-1014. Dbg 785
33 do. Dbg 785
34 do. Dbg 785
35 do. Dbg 785?
36 do. Dbg 785 var.

37

- 37 Kejsar Konrad II 1027-1039. Dbg 790
 38 do. Dbg 790
 39 Ärkebiskop Willigis 975-1011. Dbg 802

Worms

- 40 Kung/kejsar Heinrich II 1002-1024. Dbg 845/845 var.

41

SCHWABEN
Konstanz

- 41 Biskop Warmann 1026-1034. Dbg 1684

42

BAYERN
Regensburg

- 42 Kejsar Konrad II och kg Heinrich III 1027-1039. Dbg 1094a. Hahn 35A

OBESTÄMDA
Myntort?

- 43 Mainz?
 44 Kors)(otydlig. Fragment

Böhmen/Polen?

45

- 45 MYNTHEREE?
 Regensburg efterprägling. Jfr Hahn sista planschsidan

England

ÆTHELRED II 978-1016

Long Cross

- 46 Winchester, Godman (Godeman). Hd 4227

Last Small Cross

- 47 Lewes, Ælfgeat. Hd 1408
 48 London, Osweald. Hd 2896

CNUT 1016-1035

Pointed Helmet

- 49 London, Wynsigne. Hd 2828

50

Short Cross

- 50 Winchester, Godwine Cas. Hd 3758

Danmark

51

HARDEKNUT 1035-1042

- 51 Roskilde. Hbg 32

Sverige

52

OLOF SKÖTKONUNG 994-1022

Sigtuna

- 52 Crux-typ. LL 7. Malmer 1989, 4.13.51

Litteratur

- Breide, H. 2006.: *Sjövägen till Estland. En medeltida färdbeskrivning från Utlängan till Reval*. Stockholm 2006.
- Carlsson D, Janzon G & Rasch M.1991. *Åskedals by, Loftahammar socken Kalmar län – kulturlandskapsanalys*. IKOS Rapport 1991:4. Visby.
- Carlsson, D. & Jonsson, K. 2008: Utgrävningen av en skattfyndplats i Klints, Othem sn, Gotland. *Myntstudier* 2008:1, 1-7.
- Comm. NS: *Commentationes de nummis saeculorum IX - XI in Suecia repertis*. Nova Series 1 - . Stockholm 1987 - .
- Dbg – H. Dannenberg, *Die deutschen Münzen der sächsischen und fränkischen Kaiserzeit* 1-4. Berlin, 1876-1905.
- Ermerud, H. 2004: *Arkeologisk undersökning av Skärvstenshöj Raä 8 vid Hellerö 1:21, Västra Ed sn, Sm*. Rapporter från arkeologiska forskningslaboratoriet 1. Stockholm 2004.
- Ermerud, H. 2006: *Arkeologisk provundersökning vid Hellerö 1:21, Västra Ed sn, Sm*. Rapporter från arkeologiska forskningslaboratoriet 7. Stockholm 2006.
- Fagerlie, J.M. 1967. *Late Roman and Byzantine solidi found in Sweden and Denmark*. New York 1967.
- Hahn 1976: W. Hahn, *Moneta Radasponensis. Bayerns Münzprägung im 9., 10. und 11. Jahrhunderts*. Würzburg, 1976.
- Hahn, W. 1986: Imitativprägungen nach frühen bayerischen Münztypen in böhmischen und polnischen Schatzfunden. *Denárová mena na Morave. Sbornik prací z III. numismatickeho symposia 1979. Ekonomicko-penezni situace na Morave v období vzniku a rozvoje feudalismu (8-12. století) (red. J. Sejbal)*. Numismatica Moravica VI. Brno 1986, 285-299.
- Hd – B.E. Hildebrand: *Anglosachsiska mynt i Svenska Kongliga Myntkabinetet funna i Sveriges jord*. Stockholm 1881.
- HZ - V. Hatz: Zur Frage der Otto-Adelheid-Pfennige. Versuch einer Systematisierung auf Grund des schwedischen Fundmaterials. *Commentationes de nummis saeculorum IX - XI in Suecia repertis*, I. Stockholm 1961, 107-144.
- Hårdh, B. 1976: *Wikingerzeitliche Depotfunde aus Südschweden. Probleme und Analysen*. Bonn-Lund 1976.
- Häv. – W. Hävernich, *Die Münzen von Köln. Die Münzen und Medaillen von Köln* 1. Köln, 1935.
- Janzon, G. Eskedalsskatten. *Historiska nyheter* nr 52. Statens historiska museum. Stockholm.
- Jonsson, K. 1982: Inskrifterna på Olof Skötkonungs mynt. *Myntkontakt* 1982:6, 148.
- Jonsson, K. 1990: The import of German coins to Sweden and Denmark c. 920-990. *Comm. NS* 6, 139-143.
- Lindström, J. 1996: *Myntningen i Danmark 995-1042*. Seminarieuppsats i arkeologi. Stockholms universitet/Högskolan Gotland 1996.
- LL - Lagerqvist, L.O. *Svenska mynt under vikingatid och medeltid (ca 995-1521(samt gotländska mynt (ca 1140-1565))*. Stockholm 1970.
- Malmer, B. 1989: *The Sigtuna Coinage c. 995 - 1005*. *Comm. NS* 4.
- Petersen, C-G. 2001: *Socknar och gårdar i Tjust*. Västervik 2001.
- Rispling, G. 2004: Cirkulationsspår på mynt från vikingatiden. *Myntstudier* 2004:4, 1-9.
- SM - Ahlström, B, Almer, Y, och Hemmingsson, B.: *Sveriges mynt 1521-1977*. Stockholm 1976.
- Smart, V. 1990: Osulf Thein and others: double moneyers' names on the late Anglo-Saxon coinage. *Studies in late Anglo-Saxon coinage* (red. K. Jonsson). Numismatiska Meddelanden XXXV, 435-453.
- Stenberger, M. 1958: *Die schatzfunde Gotlands der Wikingerzeit I-II*. Stockholm.
- Thunmark-Nylén, L. 2006: *Die Wikingerzeit Gotlands*, III:1-2. Stockholm 2006.
- Tornberg, C.J. 1853: *Symbolae ad rem numariam Muhammedanorum ex Museo*

Regio Holmiensi. II. Uppsala 1853.
Weiller, R. 1988: *Die Münzen von Trier. Düsseldorf* 1988.
Westermarck, U. & Wiséhn, I. 1983: Romerska bronsmynt funna i Sverige. 1. *Nordisk Numismatisk Unions Medlemsblad* 1983:8, 162-170.
Wätz - Wätz, A.: *Vikingatida tyska mynt. En analys av mynt präglade i Deventer*. Seminarieuppsats i arkeologi. Stockholms universitet. 1992.
Åvall, P. 1996: Myntskatten från Eskedal i Småland. *Svensk Numismatisk Tidskrift* 1996:4, 76-77.
Östergren, M.: *Mellan stengrund och stenhus. Gotlands vikingatida silverskatter som boplatsindikation*. Visby 1989.

Otryckta källor

Reid, C. 2008. E-postkontakt 2008-11-11.

Aktuellt

Mynt

Under Magnus Erikssons regering nämns myntindragningar vid två tillfällen 1340 och 1354 i påvliga dokument. Myntindragning innebar att alla cirkulerande mynt drogs

Magnus Eriksson 1319-1363. Kalmar. Penning med uncialt E inom strårling (E var symbol för Kalmar på medeltida svenska mynt) av den typ som infördes 22 feb. 1354. Kalmar var den svenska handelstad som 1354 låg närmast Tyskland och därför var det sannolikt den som köpmän från Hansan först kom i kontakt med efter myntindragningen.

in och växlades mot en ny mynttyp (t.ex. i relationen fyra gamla mot tre nya), d.v.s. en form av beskattning. Vid det senare tillfället anges även datum 22 feb. En myntindragning mitt i vintern förefaller spontant helt ologisk eftersom myntindragningar brukade förläggas till hösten innan skörden skulle säljas på marknaderna (i Danmark finns två skriftliga källor 1284 och 1304 som båda nämner Mikkelsmäss [29 sep.]), d.v.s. den tid på året då en stor andel av årets transaktioner genomfördes. Datumet 22 feb. kan emellertid få en logisk förklaring genom att 22 feb. var den dag då seglingssäsongen i Hansan inleddes. Datumet är visserligen tidigast belagt först på 1400-talet, men har säkerligen införts tidigare. Det betyder att de tyska handelsmännen var tvungna att växla in sina gamla svenska mynt (med en kännbar förlust som följd) när deras fartyg anlände till svenska hamnar någon tid efter 22 feb. Det kan då också tas som ett tecken på att redan vid denna tidpunkt hade handeln med Hansan fått stor betydelse för den svenska ekonomin.

Symposier

Den 5-6 dec. 2008 ordnas ett symposium vid Århus universitet i Danmark (Silver economies, monetisation & society in Scandinavia, 800-1100). Deltagare från sex länder kommer där att diskutera övergången från ett samhälle med utländska, importerade mynt och hacksilver som vägdes till ett samhälle där man präglade inhemska mynt. Tonvikten kommer därför kronologiskt att ligga på 900-talet.

Litteratur

Means of exchange. Kaupang Excavation Project, vol. 2 (red. Dagfinn Skre). Volym 2 i publiceringen av det stora Kaupangprojektet behandlar fynd (bl.a. mynt) som använts i samband med transaktioner i Kaupang. Kaupang var en vikingatida centralort i Norge och genom fynden kan verksamheten dateras till perioden 800-960/80. Mark Blackburn

analyserar myntfynden (totalt 103 ex. varav nästan alla är lösfynd). Birgitta Hårdh behandlar hacksilver och tackor. Unn Pedersen redogör för vikter och balansvågar. Christoph Kilger tolkar fynden med dirhemer i norra och östra Europa från sent 700-tal till tidigt 900-tal, samt diskuterar olika sätt att värdera och använda silver. Dagfinn Skre redovisar teoretiska och empiriska utgångspunkter för handel och ekonomi och applicerar dem på en övergripande tolkning av utvecklingen 600-1000 i sydvästra Skandinavien.

Sebastian Steinbach, *Das Geld der Nonnen und Mönche. Münzrecht, Münzprägung und Geldumlauf der ostfränkisch-deutschen Klöster in ottonisch-salischer Zeit (ca. 911-1125)*. Berlin 2007. Steinbachs avhandling behandlar, med hjälp av mynten som källmaterial, klostrens ekonomiska, kyrkohistoriska och rikspolitiska förhållanden. Han tittar även på förekomsten av belägg för transaktioner där mynt eller naturalier nämns i det skriftliga källmaterial (krönikor, klosterdiplom, helgonlegender) för att belysa hur mynten får en ökad användning. Många kloster präglade mynt och deras myntning redovisas. Mycket av detta material har hittats i svenska fynd.

Ann-Marie Pettersson (red.). *Spillingsskatten - Gotland i vikingatidens världshandel*. Lund 2008. År 1999 hittades världens största bevarade vikingatida silverskatt i Spillings, Othem sn, Gotland. Den totala vikten var 67 kg, inkl. 14.300 mynt med slutmynt 870/1. Olika aspekter av skatten behandlas i boken som innehåller sex artiklar av Majvor Östergren (skatten), Per Widerström (utgrävningarna), Dan Carlsson (gården och bygden), Gun Westholm (Gotland och omvärlden), Nils Blomkvist (handel och nätverk i Nordeuropa), samt Erika Sandström och Per Widerström (hur gotlänningar idag ser på skatten). Artiklarna presenterades i föredragsform på ett symposium i Visby i maj 2008.

Outi Järvinen (red.). *Scripta varia numis-*

matico Tuukka Talvio sexagenario dedicata. Helsingfors 2008. Med denna festskrift firades Tuukka Talvios 60-årsdag. Att numismatik är ett internationellt ämne framgår med önskvärd tydlighet i denna vackra volym. De trettio bidragen är författade på finska, svenska, danska, engelska och tyska. Det finns inte utrymme här att mer än kortfattat nämna några av bidragen. Jens Christian Moesgaard för fram tankar om att en grupp stampidentiska normandiska mynt från början av 1000-talet i skandinaviska fynd är efterpräglingar. Jörgen Steen Jensen diskuterar en tornbrakteat ca 1220 från Tallinn och en tänkbar förebild som kan ha ingått i ett arkiv av äldre mynt som inspiration. Ivar Leimus behandlar kopplingar på 1520-talet mellan myntorter i Estland och Finland. Frédéric Elfver redovisar och diskuterar uppgifter om ett depåfynd från 1538, troligen från Bjärnä sn, Egentliga Finland. Ian Wiséhn skriver om Karl XII:s silvermynt. Lars O. Lagerqvist skildrar Antells samling och de två samlingar som den byggts upp av, Snoilskys och Stiernstedts. Dessutom ingår Talvios bibliografi och en kort levnadsbeskrivning från ungdomsåren till anställningen 1971 vid Myntkabinettet i Helsingfors där han 2000 blev föreståndare.

Kenneth Jonsson

Stockholms
universitet

ISSN 1652-2303

© Numismatiska forskningsgruppen och förf.
Foto förf. om inget annat anges.